

Det Femte Capitel

Om Stiernholm Amt.

Grændser. Dette Amt grændser mod Norden til Skanderborg Amt og Horsens Fiord, mod Vesten til Koldinghuus Amt, mod Synden til Veile-Fiord, og mod Østen til Beltet. Det bestaar af 3 Herreder Nim-Herred, Hatting Herred og Bierge-Herred, og staaer under samme Amtmand som Havreballegaards-Amt, nemlig Stifts-Befalingsmanden i Aarhuus, og under samme Amts-Forvalter og Amtstue, som er i Aarhuus. Amtets Contribuerende Hartkorn er over 6000 Tønder, foruden Herre- og Preste-Gaardens fire Jorde. Amtet har sit Navn af Stiernholms Slot, som laae i eller ret hos Byen, ved Havnens Indløb, heed ogsaa kort før Souveraniniteten Stiernholm Læn, men i ældre Tider kaldtes det Bygholms Læn, af det Slot Bygholm, som laae paa den anden Side af Byen og er nu en privat Herregaard. Bygholm menes at være opbyggt 1313 af Kong VED, og paa dette Slot residerede Læns mændene indtil Begyndelsen af forige Seculo. Stiernholm er efter al Formodning meget nyere, og har været i Particulieres Eie, indtil Kong CHRISTIAN IV Anno 1616 kiøbte Gaarden af Otto Christoffer Rosenkrands til Boller. Siden den nu var kommen i Kongens Være, og Bygholm Slot enten ved Ildsvaade eller paa anden Maade (121) var kommet i Forfald, har høistbemelte Konge forflyttet Lænsmandens Bopæl derhen, givet Stiernholm Navn af Slot, og Lænet igien Navn deraf, da og Bygholm, som en Ladegaard, skal være bleven underlagt Stiernholm indtil efter Souveraniniteten. Om dette Amts naturligen og oeconomiske **Beskaffenhed**, som er et af de beste i Landet, bliver ved Amtets Slutning anført en vidtløftig og tilforladelig Beretning, hvis Beskrivelse ieg nu vil begive mig til.

Horsens

Horsens Lægde. Byen ligger i Nim-Herred, fem og en halv Miil synden fra Aarhuus og fire Mile norden fra Veile, har Voor-Herred til Norden, Hatting-Herred til Synden, imod Østen er Horsens Fiord, som er to Mile lang, og har de to frugtbareste Herreder i Jylland nemlig Hads-Herred for Norden og Bierge-Herred for Synden. Midt i Fiorden imellem Hads og Voor-Herreder ligger den Øe Voors-Øe, som hører til Steensballegaard. Yderst i Fiorden ligge tvende Øer, Hiarnøe og Alrøe, den første noget mere østlig og paa syndre Siden, imellem hvilken og Bierge-herred, hvortil den hører, Indløbet er, som, som kaldes Hiarnøesund. Den anden Øe ligger lige over for, dog lidet længere ind i Fiorden, og hører til Hadsherred. Horsens Byes Lægde falder efter Kartet paa 55 Gr. 58 Min. Latitudinis og 25 Gr. 41 M. Longit.

Navn og Vaaben, Byens Navn menes af nogle at komme fra den Cimbriske Høfding Hother, som skal have ladet den kalde Hothers-Næs, da han der paa nogen Tid havde sin Tilflugt og Opholds-Sted, til hvilken Mening saxo gram. Libr. III Edit. Steph. P. 42 giver Anledning. Andre udlede Navnet af det Ord Hors eller Hest, hvilken Mening bestyrkes (123) ei alene af Byens Vaaben, som fra temmelig gamle Tider har været og endnu er en Hest eller Hors bunden ved et Linde-Træe, men endog af Navnets gamle Skrivemaade, da man i Docum. Af 1284 finder Horsnæs, 1340 Horsens 1406 Horsnæse Bye, ja i den gamle Norske Historie Hrossanes.

Privilegier. Af Stadens ældste Privilegier veed man nu intet at sige, enten hvor gamle de har været og af hvem givet, eller hvori Frihederne har bestaaet. Saa meget har RESENIUS i sin skrevne Atlas Daniae antegnet os, at de have være confirmerede og forbedrede af Kong CHRISTOPHER af Beyern 1442 Kong CHRISTIAN I 1452 Kong HANS 1480 1503 Kong FRIDERIK I 1531 Kong CHRISTIAN III 1540 1542 Kong FRIDERIK II 1560 1577 1587 Kong CHRISTIAN IV 1597 Kong FRIDERIK III 1648.

Ælde og Skiebne, Dersom Horsens har været til fra Forbemelte Hothers Tider, da er den vist nok en af de ældste Bye i Landet. At Byen er gammel og kan i det mindste documenteres fra det 11 og 12 Seculo, det viser en der slagen ældgammel Mynt eller Sølv-Bracteat, som ligner andre af Kong SVEND ESTRIDSÖNS ELLER HANS Sønners Tider, hvorpaa staaer en Konges Hoved med det afbrudte Ord HORS. Ved Aar 1247 udi de mellem Kong ERIK PLOGPENING og hans Broder Hertug Abel antendte Uroligheder, leed og Horsens noget, ved det de fiendtlige Partier afbrændte en Gaard som tilhørde Munkene i Øm-Kloster, og flere ved samme Leilighed. Anno 1263 bleve nogle af bemelte Klosters Brødre, som i den dyre Tid vare udsendte at hente Korn fra Venden, underveis i Horsens om Natte-Tide overfaldne af Biskopens Tienere af Aarhus, og til deels ihjelslagne, til deels ilde (124) saarede og henslæbte i Fængsel. Aaret tilforn 1262 var ankommen til Horsens det store Gesantskab fra Kong HAGEN i Norge, for at afhente Princessen INGEBORG, Kong ERIK PLOGPENINGS dotter, som siden blev Dronning i Norge, og var Kong MAGNUS LAGABÆTERS Gemal. Udi den Feide, som siden imellem Rigerne opkom for bemelte Princesses Medgift, blev Horsens Anno 1285 af de Norske plyndret og brændt. I de Aar 1292 og 1299 findes Kong MENVED at have opholdt sig nogen Stund i Horsnes og der udstæder askillige Breve. Ved de Tider eller kort efter lod Rigets Drost Hr. David Torstensön udi Horsens fangne Herremænd fra Norge Hr. Sven Friis og alle hans Medfølgere, Heste og Vaaben. Anno 1313 paa en Herredag, som in Augusto holdtes udi Horsens, blev et høitideligt Forlig sluttet imellem Kong ERIK MENVED og Hertug ERIK af Slesvig. Samme Tid, til Horsens, lod Kongen tiltale nogle fornemme Jydske Adelsmænd som Rigets aabenbare Forrædere, fordi de havde opegget Bønderne til et Oprør mod Kongen. Samme Aar, efterat Oprøret var blevet stillet, lod Kongen, for at holde Bønderne i Ave, i Horsens bygge et Slot, som formodentlig har været Bygholm, hvilket Arbeid Bønderne, foruden andre haarde Vilkor, maatte til Straf paatage sig. Anno 1340 nævnes Horsens og Bygholm iblant de pantsatte Godser i Jylland, som Kong VALDEMAR skulle indløse fra de Holstenske Herrer. Anno 1432 blev til Horsens imellem Kong ERIK af Pomern og Hansestædernes Sendebud holden en stor Sammenkomst, og en 5 Aars Stilstand imellem dem aftalt, Tractaten derom blev strax efter udi Tiggebrødre Kloster i Hersen høitideligen udvexlet, HVITFELD, pag. 764. Anno 1463 fik Hr. Knud Gyldenstjerne (125) Kong CHRISTIAN I Brev, at indløse til sig og sine Arvinger Bygholm Slot og Horsens med de Herreder der tillige, som hans Fader Hr. Henrik Knudsön i Pant havde. I Kong HANSES Tid skal Horsnes Bye være overgaaet en ulykkelig Ildsvaade, hvorfor Kongen til Opreisning for Borgerne, skal have skienket dem endeel Mark-Jorder. Anno 1534 lod Kong CHRISTIAN III som nylig forud var til Konge udvalt i Rye, af Adelen og de øvrige Stænder sig hylde ved Horsens under aaben Himmel. 1540 har høistbemelte Konge, givet dem Frihed for al Kongelig Tyngde i 4 Aar. 1627 haver Horsnes, saavel som andre Stæder i Jylland, været hiemsøgt med fiendtlig Indfald af de Keiserlige, saa at Indbyggerne har maatte flye fra Huus og Hiem og tage Tilflugt i de andre Provincer. 1749 nød Horsens den Naade, at Høistsalig Kong FRIDERIK V. paa sin Reise igiennem Landet til Norge den 19 Maji tog Natte-Qvarteer der i Byen, da Indbyggerne til Hans Majestæts Adkomst havde oprettet en smuk Æreport.

Berømte Mænd. Til Horsens Byes Merkværdigheder henhører endnu, at adskillige store og navnkundige Mænd det ere fødte, saasom, Erkebiskopen Doctor Hans Svane, som var et af de store Hiul i Souveraniteten; Hr. Povel Lövenörn Ridder af Elefanten, General og Ober-Krigs Secreterer, som endnu er i alle Patriots Minde; Commandeur Vitus Bering, som har gjort de store Opdagelser til Søes udi Rusland; Etatsraad Lichtenger, der har gjort saa meget til sin Føde-Byes Opkomst og Prydelse.

Havnen. Horsens ligger vel i den beste Egn og til Handling saare beqvem: Men Havnen, som samme skulde befordre, falder Byen meget kostbar, (126) eftersom Aaen er med Bolverk indpælet dobbelt saa langt som Byen rekker. Den er for faa Aar siden bragt i temmelig Stand, saa at Byens middelmaadige Fartøier deri kan ligge om Vinteren i godt Behold. Men sværladte Skibe og de store over 10 Læster maae legge sig for Anker og overvintre i Stensballe-Sund, som er en Fierding Veis fra Bye, eftersom Havnen er ei dyb nok til dem og Varene maae med Pramme ud- og indføres. Den Huk af Fiorden, som fra Ladebroe-Hoved, hvor man i gamle Dage uden Tvil har kunnet lade og losse, strekker sig til dem anden Ende af Byen, kaldes Flasken, og med lave Vande er næsten tør. Havnen haver en nye Mudder-Pram efter den i Kalundborg brugelige Maade, som beqvemeligen kan bruges, i steden for de store Mudder-Møller, som trekkes ved Heste, beskadige Havnens Bolverker og Pæle, der desuden ved Driv-lis om Vinteren fra Bygholms Mølle-Strøm beskadies, og saadan Driv-lis forhindrer, at Fartøierne ei saa tilig kan udkomme om Foraaret, som i Aarhus eller andre Steder. Ved den østre og nordre Side af Byens Mark, hvor den skilles fra Steensballe- Nebel- og Hansted- Marker, skyder Fiorden ind med en Vig kaldes Nørstrand, Indløbet dertil kaldes Stensballe-Sund, hvor Byens største Skibe, som forhen er meldt, ligge udi Vinter-Havn. Til Havnens Forbedring har Henrik Lichtenberg i Testament af 1730 skienket Indkomsterne af 5 Gaardes Avl paa Horsens Mark. Ligeledes haver ogsaa Cancellie-Raad Jocum de Lichtenhielm 1754 foræret 100 Rdlr. Til Havnens Vedligeholdelse.

Gader. Byen har følgende Gader: To, som gaae midt igiennem Byen, og ere brede og anseelige, kaldet, 1. Syndergade, og 2. Nørregade, hvor de største og beste Bygninger ere, dernæst 3 Smedegaden, 4 (127) Borgegaden, 5 Kattesund, 6 Grønnegade, 7 Hestedamsgade, 8 Hospitalsgaden, 9 Tonboegaden, 10 Graven, 11 Provstegyden, 12 Fugholm, 13 Badstuegyden, 14 Ved Aaen, 15 Bygninger ved begge Ender af St. Ibs Kirke, 16 En Rad-Huse paa hin Side Aaen, som kaldes Grønland. Og er Byen tet bebyggt, for hvilket den til en stor Deel har at takke Sal. Etatsraad de Lichtenberg, Kiøbmænd Peder Biering, og Claus Cortsen, Provsten Mag. Jesper Norup, Kiøbmand Kund Mondberg. Iblant de beste og smukkeste Huse ere, bemelte Lichtenbergs Gaard af 2 Etager Grundmuur med hvælvede Kieldere, Udbygninger, anseelig Opgang, betrokne og gipsede Værelser, dernæst Apoteket, og Gaarden næst ved, af Grundmuur, 2 Etager, bygt af Assessor og Apoteker Smit til Skougaard og Alsted hans Fader, samt Greve Trampes iboende Gaard af Grundmuur, foruden endeel andre anseelige Gaarde og Huse. Byen har 5 Porte og 2 Broer over Aaen.

Torve. I Horsens ere tvende Torve, proportionerede efter Byens Størrelse. Den ene kaldes Raadhus-Pladsen. Den anden er det Torv, som tilforn har været Kirkegaard til St. Ibs Kirke.

Raadhuset er en stor grundmuret Bygning, formodentlig bygt 1585 af de gamle Kloster-Stene, men for faa Aar siden repareret, med en Portal og Steentrappe. Underneden er Vagten, Spøiterne og Arrest-Kammerne. Byen har Borgemester og Raad, Byfoged, en Bye og Raadstue-Skriver, men

ingen Ober-Ret. Af andre Kongelige Betientere ere her, en Tolder og en Controleur, en Postmester, en Veiermester. (128).

Kirker. Kirkerne ere tvende: Kloster-Kirken, som har ingen Taarn eller Klokker, men Kirkegaard, og St. Ibs Kirke med Taarn og Klokker, men uden Kirkegaard. I den første prædikes Høimesse og i den sidste Aftensang. Begge disse Kirkers Epitaphier og Inscriptioner findes anførte i ANS Fundatzer T. II p. 167 seqv.

Kloster-Kirken er den eneste, der efter Reformationen blev tilbage af Franciscaner-Klosterets Bygninger, som 1532 af Kong FRIDERIK I blev givet til Byen. Kirken er stor og indvendig anseelig, den er ikke bygt paa eengang, men efterhaanden, som sees af dens Mure. Paa Stolene i Choret sees S. Francisci Billede, og Antonius de Padua, holdende et lidet Skiold med 3 Fiske, Jomfrue Mariæ og S. Catharinæ Billeder, og nogle gamle Adelige Prælater med Vaabener, hvoriblant Knud Gyldenstierne. Alter-Tavlen er gammeldags Billedhugger-Arbeid meget sterk forgyldt, med fire Laager, naar de to inderste lukkes, sees Christi Lidelse uden Forgylning, som bruges i Fasten. Choret er stort og anseeligt, som med et forgyldt Tralverk er skilt fra Kirken, hvis fire Rader Stole og Pulpiturer Sal. Etatsraad Lichtenberg har ladet bekoste og male 1738 hvor og lige for Kirkedøren findes hans smukke Marmor-Epitaphium med Jernverk for. Desuden ere her anseelige Epitaphier over Svaningius, Hofgaard, Höxbro, Lichtenhielm, og flere. Iblant andre er her begravet en Herremand fra Sandagergaard i Fyen af den Familie Abildgaard, som døde paa Stiernholm 1561 og det efter Tradition udi en Dands. Prædikestolen, som ikke mængstedes i Landet har sin Lige, er af rart Træe, Iben- og Brasilien-Holt, Billed-Hugger-Arbeid en bas relief, hvorpaa skal være arbeidet i syv Aar, given 1670 af Dorthe Hansdotter Raadmand Johan Andersöns Enke. (129) Orgelverket stort og pynteligt, bekostet 1739 af Kiøbmand Peder Biering. Daaben er og anseelig, bekostet 1716 af Borgemester Stephan Hofgaard, og af hans Enke 1721 et Sølv-Fad dertil skienket. Af andre fornemme Folk har Frue Kirsten Munk Grevinde til Slesvig Holten, og Erkebiskop Svane, givet Capitaler til denne Kirkes Vedligeholdelse.

St. Ibs Kirke. St. Ibs eller Jacobi Kirke var indtil Reformationen Stadens Sogne-Kirke. Anno 1575 blev den derved værende Jomfru Mariæ Kirkegaard gjort til et Torv, og med Gaarde og Vaaninger omkring bygt. Denne Kirke har et høit Taarn med fem Klokker, og et Spir tækket med Kobber, bekostet af Kiøbmand Claus Cortsen. Indvendig er den prydet med fire Rader nye Stole og Pulpiturer. Daaben bestaaer af en Engel i fuld Corpus forgyldt, som holder Døbe-Fadet, alt sammen bekostet af Kiøbmand Jens Jörgen Lindved 1743. Altertavlen og Prædikestolen af gammeldags Billedhugger-Arbeid zirlig forgyldt. Orgelverket er anseeligt. Her ere og nogle Capeller, og endeel Epitaphier deels af Billedhugger-Arbeid, deels af Marmor, hvoriblant Peder Bierings og Claus Cortsens ere de fornemste paa hver sin Side i Choret.

Vor Frue Kirke. Foruden disse tvende, har her før Reformationen været endnu en Kirke, kaldet Vor Frue Kirke. Dette sees af et Kong CHRISTIAN III Brev af 1540 hvorudi Horsens Borgere bevilges at maae nedbryde den gamle Kirke, som kaldes Vor Frue Kirke, og nyde, hvis Kalk, Steen, Klokker, Tømmer, og anden Deel der fines til Hielp at opbygge deres Sogne-Kirke med. Denne Kirke hat ligget ikke langt fra St. Ibs Kirke, og det er formodentlig dens Kirkegaard, kaldet Jomfru Mariæ Kirkegaard, som nylig blev erindret at være 1575 (130) udlagt til et Torv. **St Hans Kirke.** Endnu nævner RESENIUS i sin skrevne Atlas den fiende, nemlig Sancti Johannis Kirke, men om den, eller noget deraf, har været tilovers i hans Tid, da maa det have været en Levning af St. Hans Kloster, som nu strax bliver ommeldt.

Klostere. I de Catholske Tider har her været tvende Klostere. (1) **St. Hans Kloster**, af Sancti Johannis Hierosolymitani eller Korsbrødre Orden, men hvor gammel, eller af hvem stiftet, vides nu ikke. Anno 1488 har Kong HANS holdet Retterting i Korsbrødre Horsens, 1506 har Broder Mathias Knudsön været Prior og Commandeur til Sancti Johannis Ordens Huus i Horsens, og i et Document af 1513 kaldes han Pryer i St. Johannis Kloster i Horsens. Efter Reformationen, da Kloster-Godsene bleve seculariserede, fik Oluf Munk 1537 af Kong CHRISTIAN III dette Kloster i Pant og Forlæning, og 1548 fik Axel Nielsön til Palsgaard Pantebrev derpaa af Kongen for 2000 Jochims-Daler. Anno 1552 fik Hans Stygge Brev at maae til sig indløse Klosteret fra Axel Nielsön. Ligeledes bevilger Kong FRIDERIK II 1568 AT Holger Rosenkrands til Boller og Rosenvold, Statholder i Nørre-Jylland og Embedsmand paa Skanderborg, maae fra Hans Stygge indløse St. Hans Kloster i Horsens. (2) **Graabrødre-Kloster**, af Minoriter- eller Franciscaner-Orden, uden Tvil det samme, som HVITFELD pag. 764 kalder Tiggebrødre-Kloster, er stiftet Anno 1261, hvortil Ridderen Hr. Nicolaus af Baritskov gav sin Gaard og flere Grunde i Horsens liggende imellem Vestre-Gaden og Badstue-Stræder og Stadens Grav mod Østen, havende Aaen synden til, og den almindelige Gade norden til, og indgav sig selv som Broder i Klosteret. 1268 har en Frue ved Navn Gro i sit Testament betænkt Fratres Minores (131) in Horsens, og 1396 har ligeledes en Adelsmand skienket disse Munke 2 Mark Sølv. 1492 har Kong HANS holdt Retterting i Graabrødre-Kloster i Horsens. 1509 har Fru Kirstine Rosenkrands Testamenteret Graabrødre i Horsens 2 Pund Korn og Prioren sammesteds en Rinsk Gylden. 1530 fik Borgemester og Raad i Horsens Kong FRIDERIK I Brev om nogle Gaarde og Jorder, som vare komne fra deres Bye til Graabrødre Kloster, at, naar Munkene i samme Kloster vare ude, de da samme igien maatte bekomme. Disse Munke vilde ikke vel til at lade sig uddrive, bleve og, saa længe mueligt, handhævede af Mandrup Holk, som havde Jus Foundationis til Klosteret: Men, efterat Borgemester Lars Jensön og en anden Borger, som vare ivrige Lutheraner, havde ved Hr. Mogens Giöes Befordring 1532 forhvervet Kong FRIDERIK I Brev, at Borgemester Raad og Menighed skulle til sig annamme Graabrødre-Kloster, med Kloster-Kirken og Kloster-Gaarden, til deres Prædikanter, til Skole, og til et Hospital, maatte Munkene endelig beqvemme sig til Udvandring.

Latinsk Skole. Den Latinske Skole er fra Kong FRIDERIK I Tid, som dertil og til et Hospital 1532 skienkede Graabrødre Klostergaard. Den er 1542 af Kong CHRISTIAN III doteret med Tamdrups Sogns Konge-Tiende, og den Beneficier af de 1739 nedlagte Hobro- og Marianger-Skolers Indkomster forøgede. Bygningen er, efter en Inscriptions Anviisning, 1589 istandsat af Lænsmanden paa Bygholm Erik Lange. Men som samme 1745 var ganske forfalden, blev Skolen ved Etats-Raad Lichtenbergs Forskud af nye Grundmuur opbyggt 54 Fag og 8 Fag Bindingsverk, hvorudi, foruden Skolen er Rectors og Hørernes Bolig, paa Qvisten: et Bibliothek af 430 Volumina, og (132) tillaaet en Gaards Avl til dets aarlige Formerelse, alt ved velbemeldte Lichtenbergs Gavnildhed. Skolen har en Rector, 2 Hørere, 30 til 40 Disciple, har dog kun maadelige Legata, som sees i HOFMANS Fundatzer T. II. Pag. 206 seqv.

Hospital. At her i gamle Dage har været et af de saa kaldte Helliggeistes Huse, som var en Art af Hospital, det viser Fru Kirstine Rosenkrandses Testament af 1509, hvori hun blant andet giver et Pund Korn til Helliggest Huus i Horsens, ligeledes et Kong CHRISTIAN III Brev af 1552 hvori befales, at dette Huses Lemmer og Indkomster skulle forflyttets til det almindelige Hospital, til hvis Indretning Kong FRIDERIK I 1532 forærede Graabrødre Klostergaard. Men som dette vel ingen Tid ret var kommet i Stand, har Kong FRIDERIK II ved af 1560 befalet at Hospitalet i Horsens, som paa nogle Aar havde været øde, skulde strax igien opbygges og altid ved Magt holdes, og

haver, foruden hvad Gods tilforn laae dertil, selv tillagt endeel aarlig Rente og Indkomst. Saa har og Holger Rosenkrands til Boller 1564 med Kong FRIDERIK II Tilladelse, stiftet i Horsens-Hospital 5 Senge til 5 Fattige, af noget Gods, som hans Forældre havde givet til Mariager Kloster at holde Messer for, efterdi samme Messer nu vare aflagte. Anno 1655 har Kong FRIDERIK III gjort og udgivet en Foundation for dette Hospital. For nærværende Tid er Hospitalet en stor gammel grundmuret Bygning af 21 Fag, og vel vedligeholden, formodentlig bygt af bemeldte gamle Klosters Mure. Deri er 33 Lemmer, som nyder hver 2 Mark ugentlig, har en Forstander og sin egen Prest, som tillige er Sogneprest til Torsted i Hattingherred. Dette (133) Hospital er i god Stand og vel forsørget, som sees af dets mange Legatis i HOFMANS Fundatzer T. II. Pag. 220 seqv. T. III. Append Aarhus. Pag. 4 Tom X. Append Aarh. Pag 2.

Fattige. Hvad i øvrigt de Fattiges Væsen i Horsens angaaer, da ere dertil giorte mange priselige Anstalter og Donationer, hvorom ligeledes kan læses i HOFMANS Fundatzer T. II. Pag. 245. seqv. De Fattige, som Byen 1766 betalte Extra-Skat for, vare 238 Siæle.

Dansk Skole. Den fri Danske Skole har Kiøbmand Jens Jörgen Lindved 1752 oprettet, og dertil givet 2400 Rdlr. Foruden andre Donationer af Etatz Raad Lichtenberg, Cancellie-Raad Lichtenhielm, Procurator Bertel Fedder, og flere. See HOFMANS Fundatzer Tom. II pag. 254. seqv. 441.

Indbyggerne. Borgerne i Horsens, som tilforn have været meget berømte for deres Tarvelighed og simple Levemaade, og derudover meget rige og formuende, bestaaer nu af 208 Familier. Men derhos opholder sig her en god Deel Preste-Enker og andre, som intet contribuere til Byen; Ligesom og Sognepresten, Capellanen, Hospitals-Presten, Rector, to Hørere, Borgemesteren, 2 Raadmænd, Byfogden, Bye- og Raadstue-Skriveren, Tolderes, Controleuren, Postmesteren, Veier og Maaleren, Doctor Medicinæ, Apotekeren, Chirurgus, Musicanten, Organisten, Stemplet-Papir Forvalteren, og en Bogbinder, ogsaa ere frie for Byens Onera. Af Borgerskabet ere Kiøbmændene 32 Skippere 17 Matroser 5 5 Amtsmestere i Laugene: Skomager 19 Skrædere 12 Smedde 13 Snedkere 10 Hattemager 5 Sadelmager 4 Feldberedere 6 Hanskemagere 10 Rokkedreiere 4. Uden Laug: Knapmager 1 Giørtler 3 Peruqvemagere 3 Pottmager 5 Malere 4 (134) Billedhugger 1 Stolemager 1 Uhrmager 1 Guldsmede 4 Kandestøber 1 Murmestere 4 Kobbersmedde 3 Tøermænd 2 Bødkere 3 Vævere 7 Glarmester 1 Hiulmænd 2 Naalemager 1 Rebslager 2. Saa der i alt er imod 500 Familier, som 1766 udgiorde 1708 Siæle over 12 Aar.

Fødde og Døde. De Fødde og Døde i Horsens har været ved dette Seculi Begyndelse og for de sidste 10 Aar som følger:

Anno	Føde	Døde	Anno	Føde	Døde
1695	64	52	1755	81	89
1696	62	50	1756	77	67
1697	63	49	1757	61	52
1698	56	61	1758	75	59
1699	53	51	1759	61	64
1700	49	76	1760	67	60
1701	54	49	1761	67	54
1702	54	52	1762	67	102
1703	60	49	1763	61	56
1704	66	81	1764	59	102
Summa	583	600		676	705

Børnekopper i de ældre og yngre Tider har gjort den kiendelige Forskiel imellem Fødde og Døde. Og ved Byens Udvidelse ere nu flere Familier, som formere Tallet i vore Tider. Paa et par Aar ere nogle af de beste Familier døde, hvis Midler efterhaanden, ved det at Arvingerne boer udenbyes, trekkes ud af Byen, saa at dens Indvaanere derved vil tabe meget.

Handelen. For 50 Aar siden eiede Indbyggerne mange Skibe i Søen paa 16 á 1800 Tønder, som handlede paa Holland, Engelland og Norge (135) men nu alene 17 Fartøier af Jagter, Galeatzer og Skuder fra 2 til 600 Tønder, og én i afvigte Aar paa 1200 Tønder, som her er bygt. Farten gaaer Syndenfields paa Norge, med Korn, fede Varer, Hør og Blaar-Lerreder, Dynevaar, Dreiel, Vadmel, hiemgiort Tøig, Skind, Peltzer, Skoe, og andre Handverks-Varer, dog af det sidste ei saa meget som tilforn, fordi Norge Tid efter anden har faaet flere Handverkere. Derimod hiemføre de Jern, Trælast, Kalk, Kommen, Tiere, alle Slags tør Fisk, Spege-Sild, Tran, Allun. Paa Kiøbenhavn fare de med Korn og Fede-Vare, alle Slags Dynevaar, hiemgiort Tøig, Huder, Skind, Mød, Liim, Vox, Talg, sorte Leer-Gryder, og Pottemager-Arbeid, men føre derfra tilbage Silke- og Uldene-Fabrikerede Varer, Ost-Vest-Indiske og Chinesiske Varer, Katuner, Caffee, Thee, Sukker, Siruper, Specerier, Spansk og Norsk Salt, Tiere, Stenkul. Paa Østersøen henføres Sild og Tran, som tages til Retour fra Bergen, nogle Chinesiske og Ostindiske Varer, samt sorte Leer-Gryder, derimod hiembringer de, Hør, Hamp, Blaar, potaske, Foderverk, Annis, og fra somme Stæder noget Tømmerlast. Paa Lybek føres Havre, undertiden fede Varer, Flesk, Smør, Sorte Gryder, Vox, Foderverk, Lamskind af spæde Lam, som ikke her i Landet bruges, men i Lybek tilberedes og føres til Polen, hiembringes igien Lyneborg Salt, Eg-Staal, Humle, Farver, nogle Handverks-Redskaber, som der for billig Priis kan haves. Til Flensborg Korn-Varer, Fleks og fede Varer, naar det er begierligt, heimbringe derfra Hør, Hamp, Tiere, Tag- og Muur-Steen, Filter og Ryer af Veisenhuset, Kobber- og Mesing-Arbeid. Fra Horsens udgik 1746 til Norge, Byg 1720 Tønder. Malt 5735 Tønder. Rug 1926 Tønder. Jydepotter for 60 Rdlr. Miød 20½ Tønder med, videre.

Segladsen. Segladsen er saaledes beleilig paa Øster- Nord- og Vester-Søen, siden den Vig, som fra Kategat indflyder sig imellem Hads- og Bierge-Herreder, deeler sig i to Arme, Horsens Fiord og Stensballe Sun, dog, som forhen ved Havnen er meldet, maae Skibene ved Prame lades og losses paa Fiorden, og siden trekkes igiennem Renden op i Aaen. Og da Byen har fire af de beste Herreder i Jylland med 21 Herregaarde nær og rundt omkring sig, kunde den, naar Korn og fede Varer gielde noget, have god Handel. Men Landprangerne giøre her, ligesom ved andre Kiøbsteder, Borgerne stort

Indpas. Aarsager til Byens Aftagelse anføres, (1) Handelens Indskrænkelse, (2) at de ei formaae at tage Vare fra første Haand, men fra Kiøbenhavn, (3) at de ofte ei kan afsette Korn-Varene med Fordeel, men paa sine Tider maae gaae baglastede bort efter fornødne fremmede Ting (4) at de Bemidlede trekke sig ud af Handelen, (5) det meget Landprang og Bisse-Kram, hvormed Landet forsynes, uden at man har nødig at søge det i Kiøbstederne, hvilket Prangerne saa meget lettere kan giøre, som de har ingen Kiøbsted-Byrder, ja saadan Snighandel gaaer saa vidt, at Kiøbstedmanden selv handler med dem, (6) at der er alt for mange Handlende, thi endog Skrædere, Skoemagere og Gaardskarle handle, brygge og brænde, (7) Levemaaden er nu mere fornemme iblant Borgeskabet, deres Fruentimmer og Ungdom, end tilforn.

Fabrik. En Fabrik af Fionel, Kalk, Multum, hvortil er bekostet en Valke-Mølle i Hatting, har været nogle Aar i god Drift. Men Fabriqveurens Utroskab og Bortrømmelse giør, at Fabrikken til en Tid ophører, til Interessenternes store Skade. (138).

Agerdyrkning. Foruden 8 Tofter, har byen 3 Marker, kaldet Sund-Lang- og Loubye Mark. Enhver af disse deles i 200 Agre, og saadane 3 Agre i hver Marks kaldes en Gaards Avl. Desuden er der uden for Hospitalet et Stykke Jord kaldet Spitals-Øen, afdeelt i ligesaa mange smaae Agre kaldet Aboeder. Loubye-Mark er foræret Byen af Kong HANS, samme hviler aldrig formedelst den angrændsende Eng, der ei kan undværes. Paa denne Mark har fordum staaet en Bye Loubye kaldet, som afbrændte, og gav visse Tønder Smør til Kronen. Derimod gives nu af hver Gaards-Avl 1 Skieppe Rug og 1 Skieppe Byg til Hospitalet. Fremdeles ere der nogle Jorder kaldet Hospitals Jorder, hørende til Hospitalet. Nok en Lykke kaldet Hospitals Jorder, hørende til Hospitalet. Nok en Lykke kaldet Priors Lykken, som er skøn Eiendom. Byen hat i gamle Tider haft en Skov, Lindskov kaldet, men nu er det alene en liden Krat. Derved findes tvende Hedenske Begravelser, den ene med mægtige store Stene satte i en aflang Firekant, hvorpaa andre store Stene have ligget. Grunden er muldet Jord, hvorfor Loubye-Mark aldrig hviler. De andre to Marker hvile vekselsviis i tre Aar. Af saadan en Gaards Avl beregnes 3 Tønder Rug- og Byg-Sæd, 1 Læs Høe, og græses 2 Høveder, og tilforn var Leien 5 Rdlr. Men nu 8 10 12 Rdlr. Aarlig. Jorden bærer alle Slags Korn, Rug, Byg, Havre, Erter, Vikker, Hvede.

Fiskerie. Fiskeriet er ikkun lidet, af Torsk, Flyndre, Horngivere, Sild, Aal, som dog falder meget sparsom, Fiskerne søge 1 á 2 Mile fra Byen under Alrøe, Hiarnøe, og Glud, og derfor give en Kiendelse af hvad som fanges Natten imellem Løverdag og Søndag. (139)

Consumpt. Byens Consumption var 1758 6740 Rdlr. 1761 6160 Rdlr. 1764 6010 Rdlr. 1767 6000 Rdlr.

Markeder. Markeder holdes i Horsens den 27 Junii og 8 October med Kram-Vare, Heste og Qvæg

Herreder. Følge nu Herrederne i Amtet, ned deres Kirke-Sogne, Byer og Garde.

1 Nim-Herred

1. Horsens Kiøbstad, med sine 2 Kirker, men alene et Sogn, er forhen beskreven.
2. Hvering Sogn (a) Hvering Bye. Rask Hovedgaard. Boring Bye. Trebieryg Bye. Hornum Bye. Over- og Neder-Kodallund ro eneste Gaarde. Navlhale- eller Rask-Mølle.
3. Tamdrup Sogn (b). Vrinding Bye. Enner Bye. Aarup Bye. Visgaard. Tamdrup Bye. Kiørup Bye Lund og Vinten Bye. (138)

- a) Kirken er stor og anseelig, med et høit Taarn. I Alter-Gulv Hatting Sogn eet, under en stor Steen med Effigies, er Claus Glambek og Frue Birgitte Rosenkrands til Rask begravne, han lod bygge Hvælvingerne i Kirken af den i Boring Bye nedbrudte Kirkes Stene, hvoraf endnu er Kiendetegn paa Stedet. Strax østen for Prestegaarden ere 3 Høie, kaldet Gildhøie. Midt i Søen ved Boring paa en Holm skal fordum have været et Lystslot.
- b) Kirken er stor og anseelig, med Taarn. Byens gamle Navn Thomæthorp, som det skrives i et Document af 1279. Enten Kirken har været viet St. Thomæ til ære, eller Byen er bygget af en som har hedet Thomas (paa Jydsk Tammes), vider nu ikke. Sognepresten boer i Kiørup.
- 4. Underup Sogn (c) Annex til Nim i Tyrstingherred. Underup Bye. Borbjerg Bye (d). Torp Bye.
- 5. Hornborg Sogn, Annex til Hvering. Hornborg Bye. Havrum Bye. Fleming Bye. Kolhauge Bye. Klaks-Mølle. Hornborg- eller Lille-Mølle.

2. Hatting-Herred.

- 1. Hatting Sogn (e). Hatting Bye. Bygholm Hovedgaard. Ruballegaard. Ierichnaur eller Erknaver. Nedre Mølle (f). (140)
- c) Sydost fra Underup Bye er et Bierg, kaldet Ørstbierg, hvori en Næsekonge Kong Ørst siges at være begravet, paa Toppen er ligesom pikket en Grav med store og smaae Kampesteen, og vender imod Sædvane fra Synden til Norden.
- d) I Vorbierg er en stor Gaard Vorbierggaard, som nu beboes af 2 Bønder, har fordum været beboet af Corfitz Ulfeld til Matterup, som er begravet i Kloborg Kirke, han var Fader til Jacob Ulfeld, der boede paa Vaabensholm i Føvling Sogn, som for slet Medfart imod sin Frue blev dømt fredløs.
- e) Ad denne Bye har Herredet sit Navn. Kirkens Klokke er støbt af Rudolph Melchior 1692 med denne Inscription: Min Mund er viid, min Tunge lang, Jeg kalder Folk til Kirkegang ec. I Erknaver har været en liden Kirke, som efter Kong FRIDERIK II Befaling af 1560 er afbrudt, siden Sognet var saa lidet, og Presten i Hatting desuden skulde gjøre Tieneste paa Bygholm Slot. I Sognet findes endeel Høie, hvoraf en med store Stene omsat kaldes Biørns-Høi, hvor en Konge ved Navn Biørn skal ligge begravet. I andre ere fundne Urner eller sort-brune Leergryder med Aske, Been oh Messing-Naale udi.
- f) Til denne Mølle er sat en Stampe-Mølle for Fabrikken i Horsens.
- 2. Korning Sogn (g). Annex til Løsning. Korning Bye. Mering Bye. Meringgaard Hovedgaard. Using en Avlsgaard. Sparre.
- 3. Løsning Sogn (h) Løsning Bye og Mølle. Stuberup Bye. Sæberup Bye (k).
- 4. Engom Sogn (i) Engom Bye. Tirsbek Hovedgaard. Assendrup Bye (k). Bredal Bye (l). En Mølle. 2 Fiskerhuse ved Stranden. (141)
- g) Kirken er af Etatsraad Lichtenberg sat i skøn Stand, og prydet indvendig med smukke Ornamentter, udvendig med et stort Taarn og høit Spiir, saa den er en af de smukkeste Landsbye-Kirker i Aarhus Stift. I Korning Bye er Skolen for Sognets Ungdom.

- h) Denne Kirke er og i Stand sat af Etatsraad Lichtenberg. Den ligger for sig selv midt paa Marken imellem de trende Byer. I Stuberup Bye er Sognets Danske Skole.
 - i) Kirken med Taarn, er overalt tækket med Blye. Paa Altertavlen stod Ove Lunges og Berte Bildes Navn og Vaaben. I Alter-Gulvet er en aaben Begravelse for Lungernes Familie, og en Ligsteen med Munke-Bogstaver. Et Epitaphium over Presten Jens Krag, et dito over Presten Niels Thomesön som døde 1612 67 Aar. Kirken er for 3 Aar siden forsynet med nye Stole, Altertavle, Prædikestoel, Herskabets Pulpitur, og Orgelværk, alt sammen med zirligt Bildhuggerverk, malet og forgyldt, bekostet af Jusitsraad Lindepalm til Tirsbek. I denne Kirke har Veile Skoles Disciple sunget indtil 1661. Engom Sogn var fordum annecteret med Ørum og Daugaard. I Engom er et Hospital, stiftet 1626 af Henrik Bille til Tirsbæk, og af Niels Linde forbedret.
 - j)
 - k) Assendrup Bye har Eieren Justitzraad Lindepalm ladet rebe saaledes, at hver Beboer har lige meget Hartkorn, hvorved de ere komne i god Stand.
 - l) Sydost fra Bredal er en stor Høi, hvorfra kan sees over til Fyen, og tælles deromkring 38 Kirker. I Bredal Bye er et Veld, som er Oprindelse til den forbi Giesager, Løsning, Korning og flere Sogne flydende Aae, som giver Klaks- og Bygholm-Møller deres Vand, og løber ud under Horsens Hospitals Broe i Fiorden.
5. Daugaard Sogn (m) Annex til Ørum i Biergeherred. Daugaard Bye. Bryskenberg. Askeberg et Boels-Sted. To Fiskerhuse ved Veile Fiord.
6. Hedensted Sogn (n). Hedensted Bye. Torup Bye. Lille Dalby, Remerslund Bye. Giesager en eeneste Gaard. Aarup 2 Gaarde. Lille Mølle.
7. Dalby Sogn (o) Annex til Hedensted. Store Dalbye, Stovenbjerg en eeneste Gaard.
8. Ølsted Sogn (p). Ølsted Bye. Botterup Bye. Onse Bye. (142)
- m) Kirken tækket med Blye har et temmelig Taarn. Kalk og Disk foræret 1692 af Mads Lauridsön von Baden. Paa Daugaard Mark ere tvende meget store Stene, ophøiede paa andre Stene, ganske nær ved hinanden, kaldes Jøden-Ovn, og holdes for en Kæmpe-Grav.
- n) Kirken er med Taarn, som er opbyggt af Niels Linde til Tirsbek.
- o) Dalbye er 1758 annecteret til Hedensted, men hørde tilforn til Urlev i Biergeherred. Kirken er liden og uden Taarn, men hvælvet, med Altertavle of Stole i Stand sat 1754 af Etatsraad Hans de Hofman. Klokken er støbt 1633 af Jörgen Jensön Klokkestøber.
- p) Kirken ligger paa vild Mark midt imellem Botterup og Ouse. Taarnet og Spiret af nye opbyggt, og Kirken indvendig staferet, af Etatsraad Lichtenberg. Klokken er støbt af Borchard Gelbgieser 1611. Paa Ølsted Mark er en saa kaldet hellig Kilde, som vander den store Eng Ølsted-Bredmaae. Ikke langt fra Ølsted Broe skal have ligget et Slot, af hvis Løngange ere opgravne mange hugne Muursteen, og sees Rudera af Volde og Graver, men ingen veed, hvad det har hedet. I Sognet ere fire Broer. Ølsted Aae, som deles Byen i 3 Dele, løber ad Neder-Mølle og Bygholms Mølle, ud i Horsens Fiord.
9. Tyrsted Sogn (q). Tyrsted Bye. Dallerup Bye (r) Dakenes Bye. Annex til dette Sogn er Udt i Biergeherred.
10. Torsted Sogn (s) Ørnstrup Bye. Torsted Bye.

11. Stenderup Sogn. ® Annex til Urlev i Biergeherred. Stendrup Bye. Lystrup Bye. Synder Aldum Bye. Nør Aldum Bye. Braae Bye. Braae-Skov en eeneste Gaard. Braae-Mølle.

3. Bierge-Herred.

1. Udt Sogn (a) Anex til Tyrsted i Hatting-Herred. Udt Bye. Boller Hovedgaard. Udstup Bye. Seit Bye. (143).
2. Sogn (b). Raarup Bye og Mølle. Møgelkier Hovedgaard. Nebel Bye. Glatteup 2 Gaarde. Ikier en (144) eeneste Gaard.
 - q) Kirken ligger ude for sig selv paa Marken. Under Prædikestolen ligger en Steen med en Mand udhuggen og Munke-Skrift.
 - r) I Dallerup Søe skal have staaet et Slot kaldet Dalum, som Traditionen siger at være siunket.
 - s) Kirken ligger ude paa Marken imellem Byerne, har intet Taarn, men en smuk Altertavle. Torsted skal tilforn have været Annex til Ølsted, men er 1569 af Kong FRIDERIK II lagt til Horsens Hospital, saa at Hospitals-Presten er Sogneprest til Torsted.
 - t) Kirken er stor med et høit Taarn. Klokken støbt 1611 af Borchard Gelbgierser. Paa Kalk og Disk staaer: Christoffer Pachs og Frue Hiilenborg Bille 1622. Bønderne i dette Sogn har gode Vedtægter imellem sig.
 - a) Ved Kirken, som har Taarn og Spir, er en udbygget Begravelse med et smukt Monument over Holger Rosenkrands til Boller og Frue Karen Gyldenstjerne, som, da hun var Enke, har 1575 ladet Kirken af Grunden opbygge. I en aaben Begravelse staaer Otte Rosenkrands og hans Fruer. I Choret en Tavle med Holger Rosen
 - b) Kirken fordum viet St. Annæ Ære, er vel uden Taarn, men anseelig stor og hvælvet, med et udbygget Begravelses-Capel. Som er bygget af Knud Gyldenstjerne til Aagaard og Frue Sophie Lindenov til Møgelkier med deres Epitaphium af Steen i Muren, han døde paa Begernhuus 1627 og hun 1666. I den hvælvede Begravelse under Capellet hvile: (1) Jörgen Marsvin til Avnsbiereg død 1671 61 Aar. (2) Hans Frue Anne Hedvig Gyldenstjerne død 1690 75 Aar. (3) Henrik Rantzov til Rosenvold, Eskildstrup og Hamelmose, Kammerherre, død 1687 57 Aar (4) Henrik Rantzov til Skjøneveide, Stiftamtmand i Aarhus, død paa Møgelkier 1674 75 Aar. (5) hans Frue Sophie Lindenov, som først havde bemelte Knud Gyldenstjerne, død 1666 78 Aar. (6) Maren Juul, Knud Holks til Skovgaard, død 1664 29 Aar. (7) Hedvig Reetz, Jacob Arnfelds Frue til Jensgaard, død 1681 55 Aar. (8) Maren Friis Ottessedter, Jacob Arnfelds anden Frue, død 1726 49 Aar. (10) Johan Rud og (11) hans Frue Anne Hardenberg, som 1602 lod Alteret renovere, han var Befalingsmand paa Ørum Slot. Til denne Begravelse er af Stifteren henlagt en Bondegård i Gramsode paa 10 Tønder Hartkorn. Her ere flere aabne Begravelser, i en af dem staaer Cancellie-Secreterer Thøge Fogh til Jensgaard. I Sognet ere mange Offersteder og Grav-Høie med Steen, hvoraf en kaldes Farshøi, en anden Diriks Steen. I Kirke-Dalen er en Kilde, kaldet St. Annæ (144) Kilde, som tilforn skal have helbredet mange. Hvor Lotterup Skovhuus staaer, har fordum været en stor Gaard kaldet Lotterup Ladegaard, som længe siden er nedbrudt og dens Jorde bruges under Baritskovs Hovedgaard.
3. Skiold Sogn (c) Skiold Bye. Stourup Bye (d) Brund Bye. Af Visholt den halve Bye kaldet Vester-Visholt

4. Hiarnøe Sogn (e) Annex til Glid. Hiarnøe Bye
5. Hornum Sogn (f) Annex til Stoubye. Hornum Bye. Hesselballe et enligt Huus. (145)
 - c) Kirken er kuldet. Paa Altertavlen er en ilde skreven Inscription: St Peter ora Sancta Trinitats ora pro nobis A. D. men Aarstallet bortslidt. Paa Kalken staaer D. Henrich Ernstes Navn og Vaaben med Aarstal 1662. Prædikestolen er som de bruge til Rettesnor paa deres Grandstevne. Paa Visholt Mark imod Stranden ere 2de Sreenbygninger af toppede Stene satte i en Rundeel med en meget stor flad Steen oven paa, som har været hedenske Altere, og derunder gamle Danske Helte begravne.
 - d) I Stourup Skov ere endeel gamle Eege-Træer uden Top, hvor Storkene om Sommeren i Mængder have deres Tilhold og Reder.
 - e) Øen Hiarnøe bliver siden beskrevet.
 - f) Kirken er liden og uden Taarn.
6. Nebsager Sogn (g). Nebsager Bye. Hyllerød 2 eeneste Gaarde. Skierildgaard Hovedgaard. Hornsyld Bye. Mølsted og Brokhuus 2 Huse.
7. Urlev Sogn (h). Urlev Bye. Spetterup Bye. Stovenbierg Mølle, Annexet hertil er Stendrup i Hattingherred.
8. Ørum Sogn (i) Ørum Bye. Ørumgaard Hovedgaard. Svens Mølle. Røde Mølle. (146)
 - g) Kirken er med Taarn og indvendige hvælvet. Etatsraad Hans de Hofman har ladet gjøre nye Altertavler, Pulpitur til Herskabet, lukte Skole, Daab og Prædikestoel, samt male og stafere samme 1745. Paa den ene Side i Choret er bemelte Hofmans Epitaphium, hvorpaa meldes, at meldes, at den hvælvede Begravelse under Alteret er reserveret ham og hans Frue Bodil Biering, og til dens Vedligeholdelse legeret 100 Rdlr. See HOFMANS Fundatz. T. II pag. 282 hvor og findes tvende Fundatzer til Skierildgaards Fattige af Justitzraad Sören de Hofman og bemelte hans Søn T. de. Hofman. I Kirken er og begravet Henrik Bille Knudsøn til Skierildgaard som døde 1701 46 Aar og Frue Elisabeth Reets døde 1701 45 Aar. De har stiftet en Dansk Skole til fattige Børn der i Sognet.
 - h) Kirken er uden Taarn men indvendig hvælvet, og med nye malede Stole og Ornamenten 1754 beprydet af Etatsraad de Hofman. Strax neden for Urlev løber en Aae, som skielner imellem Bierge- og Hatting-Herreder.
 - i) Kalk og Disk til Kirken er givet af Steen Bilde til Ørumgaard 1662. Paa Marken ere mange Høie, som navngives Biørnhøi, Kongens Høi, Termans Høi, Grosnes Høi. I Ørum Bye er liden Høi med store Stene omkring, og i Midten en meget større, som har 16 Alne i Omkreds, hvor Byemændene holde Grandstevne.
9. Klakring Sogn (k). Annex til Assens. Klakring Bye. Vesterbye 2 Gaarde. Strandhusene. Biørnsknude. Helbergs Mølle.
10. Glud Sogn (l) Glud Bye. Jensgaard Hovedgaard. Allis-Gaarde. Nørbye. Østrup Bye. Øster Bisholt (m). Over-Glud (147) 2 Garde. Kalsgaard. Borregaard (n) Synderbye. Stenvadgaarde.
 - j)

- k) Kirken liden og uden Taarn, har en Catolsk Altertavle, hvorpaa: S. Erasmus S. Dionysius ora pro nobis, hvoraf sluttet at til disse to Helgene har Kirken forud været indviet. Klokken er støbt i Odense 1653 af Laurids Jensön.
 - l) Kirken har før haft Taarn, nu kuldet, men indvendig smuk. Altertavlen af rart Billedhuggerverk bekostet 1654 da Laur. Ulfeld var Befalingsmand paa Stiernholm. Prædikestolen af Billedhugger-Arbeid er given af Jacob Sörensön Glud, Capellan til Nicolai Kirke i Kiøbenhavn 1641. Fonten støbt af Malm, given af Etatsraad Lorentz Nissen 1701. Et Epitaphium over Presten Niels Sörensön Glud som døde 1711 78 Aar. En Ligsteen over Presten Sören Raarup som døde 1618 54 Aar. En anden Steen over Sören Andersön, Stamfader til de Gluder, død 1681 91 Aar, som var her Sogneprest i 63 Aar og Provst i 43 Aar. Midt i Kirken er begravet Sognepresten Assessor Povel Glud døde 1741 og Frue Marie Magrete Dreyer til Jensgaard, over deres Grav en Lysekrone given af hendes Moder Frue Johanne Marie Paulson Sal. Commerce-Raad Hans Dreyers i Kiøbenhavn. Prestegaarden er opbyggt som en Herregaard af Muur og Bindingsverk, efter den 1740 var afbrændt. Kirken tilhører Sognepresten Consistorial-Raad Hans Glud, tillige med Hiarnø Land. Paa Sognets Marker findes adskillige Grav-Høje og hedenske Altere.
 - m) Igiennem Bisholt løber en Bek kaldet Stodsholt, som deler Byen saaledes, at den Part østen for Bekken hører til Glud Sogn og kaldes Øster-Bisholt, og den part vesten for til Skiold Sogn og heder Vester-Bisholt. Norden for Bisholt er et Bierg kaldet Dysbjerg, som til Strandsiden er saa rankt og steglt, at neppe noget Menneske eller Creatur kan gaae op eller ned deraf, men pløies og saaes af Byens Mænd paa Landsiden.
11. Bierge Sogn (o). Annex til Nebsager. Bierge-Bye
12. Barrit Sogn (p). Barrit Bye eller Over-Barrit. Barrithole (148) Bye. Barritskov Hovedgaard. Bredt og Bredtorp Bye. Barritskov Bye. Staxerode Bye (q)
- n) Borre en liden Eeneste Gaard paa 3 Tønder 1 Album Hartkorn, som ligger ved Horsnes Fiord og er omflødt af samme paa alle Sider, undtagen en liden Strimmel, som løber ind til Glud Mark. Beboeren nærer sig dels ved Avling, dels ved Fiskerie.
 - o) Kirken er indvendig hvælvet, har et stort Taarn, nye malede Stole og Ornamente, bekostet 1744 af Etatsraad de Hofman. Strax ved Kirken ligger en Bakke kaldet Biergelide, hvor oven paa er en stor Mark, som pløies og saaes. Dette Bierg, hvoraf Byen og Herredet har sit Navn, ligger saa høit, at de Seglende i Beltet giøre deres Bestik derefter, Paa Bierge Mark, ved Braae, østen for Stenderup, hvor Skiellet er mellem Bierge- og Hatting-Herreder, staaer Tinghuset, hvori Herredsfogden i disse tvende sammenlagte Herreder holder Herreds-Ting.
 - p) Ved Kirken, som ligger ude paa Marken, er et anseeligt Capel, hvori findes en stor Beenkiste med de Holkers fra Baritskov Bene, og ere her begravet Frue Margrete Hans Holks Enke 1575. Manderup Holk døde 1588 og Frue Lene Juel, Tønne Reetz Frideriks Søn døde 1699. Friderik Reetz Capitain døde i Amalienborgs Brand 1689 29 Aar, Jomfrue Sophie Sehested død 1688. Steen Malthe Reetz død 1669. Elisabet Sehested Antonii Reetzes Enke døde 1705 72 Aar, Mogens Reetz Tönnesön døde 1670 29 Aar, Frue Dorte Trolle Woldemar Reetzes Frue døde 1719 50 Aar, Generalmajor Woldemar Reetz døde 1724 65 Aar, hans Søn Kammer-Herre Tønne Reetz døde 1744 dennes Svoger Generalmajor Baron Balthasar von Samitz døde 1732 46 Aar. Inscriptionerne læses i Pontopp. Marm. Dan. Tom. II pag. 174 seqv. Til denne Begravelses Vedligeholdelse er lagt en Capital af Frue Lucie

Emerentze Levitzau Kammerherre Tönne Reetz's Enke, see HOFMANS Fundatz Tom. X. App. Aarhus p. 11. De fleste af Beboerne i Barrit forarbejde Træskoe.

- q) Byen Staxerode skal have sit Navn af et gammelt Slot, som fordum har været i Barrit Sogn, kaldet Starevold, hvis Rudera endnu vises uden for Byen i Skoven. En af de gamle Beboere, ved Navn Kalf, skal have forflyttet Bygningen ned til Stranden, og der bygt et nyt Starevold, som siden af Holger Rosenkrands skal være kaldet Rosenvold.
13. Assens Sogn (r). Palsgaard Hovedgaard. Overbye. Hosbye. Kirkholm Bye: Disse eeneste Gaarde og Huse: Ringstholm, Synderhaab, Thomæshøi, Ravnsig, Hedehusene.
14. Vrigsted Sogn (s) Annex til Barrit. Over Vrigsted Bye. Neder Vrigsted Bye.
15. Stoubye Sogn ® Rosenvold Hovedgaard. Stoubye. Gammelbye. Stoubye Skovhuse. Ullerup 2 Gaarde. Grund Bye. (149) Roden 2 Gaarde. Hyrup Bye. Belle Bye og Mølle Hostrup Bye. Gravensgaard (u). Aarup Mølle. Roe Mølle.
- r) Kirken er smuk og har et kiønt lidet Taarn. Paa Altertavlen staaer: Peder Lyxdorf Landsdommer i Laaland. Stolene og Herskabet Stol har Etatsraad Niels Reetz til Palsgaard bekostet. Ved Kirken et Capel, som Mourids Podebusk lod bygge over sin Fetter Hartvig Thomesen Juul til Estrupgaard 1572. Derudi ere og hensatte, bemelte Niels Peetz som døde 1742 og Frue Arnfeld, Holger Reetz som døde 1707 og Frue Berte Kirstine Juul. Assens Sogn mene nogle i gamle Dage at have været omflødt og kaldet Assøe. Paa Marken er en meget stor Høi, kaldet Ashøi, hvor en af de gamle Konger, kaldet As eller Asa, formodentlig af Aserne Odins Medfølgere, siges at være begravne, af hvilken Sognet har faaet Navn, at det fordum heed Asnæs, nu Assens.
- s) Kirken er meget gammel. I Taarnet en Klokke med Figurer og Munke-Skrift, hvoraf kan læses, Povel Klokstøber.
- t) Kirken ligger midt i Sognet paa Marken ei langt fra Gamelbye, er anseelig stor og med Taarn. Presten boer i Gamelbye Prestegaard, hvorfor og nogle have kaldet Sognet Gamelbye. Gamelbye skal før have hedet Stoubye, men da en Part af Byen afbrændte og blev igien opbyggt en halv Fierding Vei derfra, beholdt den nye Bye det forige Navn Stoubye, og den Deel, som blev spart af Ilden, blev til Forskiel kaldet Gamelbye. Ved Prestegaarden fandtes 1757 en Høi med Steen besat, som Sognepresten lod bortføre til at fylde sin have med, i samme vare adskillige Gevelber af Kampesteen, i den øverste befandtes af Been-Raden, at den Døde maae have staaet over Ende, og fandtes ved samme et Stykke af en forgyldt Klinge næsten fire Fingre bred ganske forrustet, og en liden Messing-Dolk, en halv Alen lang, hvorpaa har været et Skæfte. De andre Gevelber bleve ei eftersøgte.
- u) Gravensgaard er nu en Bondegård, men skal fordum have været en Herregaard, hvis Rudera endnu sees af Graverne, og beboet af den Limbekske Familie, som levede i Dronning MARGRETES Tid. Kanske har Gaarden været bygt eller faaet Navn af de Holstenske Grever, som nogen Tid tilforn herskede i Jylland.

Herregaarde. Baritskov ligger i Barrit Sogn Biergeherred, en meget gammel Herregaard. Borgegaarden bestaaer af 4 Længder, hvoraf de to ere grundmuur, 2 Etager. Det største Huus bygt af Steen Brahe. Derved er en smuk Have. Om Borgegaarden ere Graver, og skjønt Velvand, som gaaer igiennem Haven og Gaarden, der ligger meget behagelig, ved en overmaade

skøn og stor Skov, som gaaer ned til Stranden. I Skoven, paa en liden Holm med Graver om, findes Rudere (150) af en gammel Bygning, kanske Gaarden før har staaet der.

Barritskov – indsat af autor – ikke en del af Det Danske Atlas, fra Prospekter af Danske Herregårde af Joachim Ferdinand Richardt Udgivet første gang 1844 til 1868

Af de gamle Eiere har 1261 levet en Ridder Dominus Nicolaus de Baritskow, som var Stifter til Franciscaner Klosteret i Horsens og indgav sig selv i samme Kloster. Anno 1314 og 1323 levede en Ridder Magnus Jenssøn af Barithskog. 1433 og 1449 findes en Ridder Niels Mandrop at have skrevet sig til Baritskov. 1433 og 1449 findes en Ridder Niels Mandrip at have skrevet sig til Baritskov. Fra Reformations Tiden veed man disse Eiere: Christian Mandrup Holk øverste Secreterer i Kong FRIDERIK I Tid, som solgte sit Gods paa Als og købte Baritskov, og hans Søn Mandrup Holk døde 1588 og Fruer Lene Juul og Anne Lykke, hans Søn Hans Holk og Frue Margrete Rotfeld, hans Søn Mandrup Holk og Frue Lene Juul, hans Syster Kirsten Holk gift 1590 med Steen Brahe døde 1620 hans Dotter Birgitte Brahe fik 1627 Friderik Reetz, hans Søn Tønne Reetz Oberst døde 1600 hans Søn Voldemar Reetz General-Major døde 1724 og Frue Dorte Trolle, deres Søn Kammer-Herre Tønne Reetz døde 1743 43 Aar, og Frue Lucia Emerence Levitzau, deres Dotter blev 1749 gift med Geheime-Raad Hr. Friderik Rosenkrands til Rosenholm. Her holdes Stald-Oxen og Foer-Stude. Under Barritskov ligger Lotterup

Ladegaard i Raarup Sogn, som nu har ingen Bygning, uden et Huus, hvori Skytten og Skovfogden boer, af Grunden svares Kongelige Skatter, men er Tiende. Hovedgaards Taxt 48 Tønder 6 Skiepper 1 Album. Skovskyld 6 Tønder 1 Fierdingkar 2 Album. Mølleskyld 5 Tønder 2 Skiepper 2 Fierdingkar. Bøndergods over 375 Tønder Hartkorn. Tiender 69 Tønder. Lotterup Ladegaard staaer for 13 Tønder 1 Skieppe 3 Fierdingkar 2 Album. Skovskyld 5 Skiepper 3 Fierdingkar 2 Album (151)

Boller, en gammel Herregaard, ligger i Udt Sogn Hattingherred kaldet fordum Boluer.

Boller – indsat af autor – ikke en del af Det Danske Atlas, fra Prospekter af Danske Herregårde af Joachim Ferdinand Richardt Udgivet første gang 1844 til 1868

Borgegaarden bestod af 4 grundmurede Huse, to Etager, med Graver om, paa den østre Længde et ottekantet Taarn med Spir og Slag-Uhr, bygt 1588 af Frue Karen Gyldenstjerne Holger Rosenkrands Enke. Men da samme var næsten ubeboelig, lod Greve Friis 1759 og følgende Aaringer tvende ny grundmurede Huse opføre med moderne gidpsede og betrokne Værelser. Ladegaarden er stor og vidtløftig af Grundmuur. Derved er en stor Have og en prægtig Allee til Skoven, hvor der er et Lysthuus og deromkring 8 Alleer hvoraf nogle gaee til Horsens Fiord.

Eierne have været Hr. Magnus Munk 1435. Hr Erik Otteson Rosenkrands 1490 Holger Eriksen Rosenkrands som døde 1496. Hans Søn Otte Rosenkrands og Frue Kirstine Friis, hans Brodersøn Holger Rosenkrands døde 1534 og Frue Kirstine Friis, hans Brodersøn Holger Rosenkrands som døde 1576 og Fruer Mette Krogenos og Karen Gyldenstjerne, hans Søn Otte Christopher Rosenkrands 1592. Siden Frue Kirsten Munk Grevinde til Slesvig Holsten som døde 1658. Greve Mogens Friis 1675 hans Søn Greve Niels Friis døde 1699. Hans Enke, som siden fik Gros-Canceller Greve Niels Friis døde 1699. Han Enke, som siden fik Gros-Canceller Greve Holstein havde Gaarden tillige med Mögelkier som et Livgeding til 1745. Siden hendes Søn Greve Christian Friis, nu tilhører den hans Sviger- Søn General-Lieutenant og Ober-Staldmester Greve Vedel Friis til Grevskabet Frisenborg. Anno 1558 har Kong CHRISTIAN III undt og tilladt Holger Rosenkrands til Boller, at Udstrup Bye og Gaarden Raald skulde være og blive til Boller Birk. Paa Gaarden holdes nu Boller Birke-Ting, siden Tinghuset er nedbrudt, som før var i Udstrup. Derunder sortere Beboerne paa (152) Bollers og Mögelkiers Gods. Ved Gaarden holdes et Stuterie. Hovedgaards Taxt 118 Tønder 6 Skiepper Skovskyld 9 Tønder 2 Skiepper 1 Fierdingkar 2 Album. Mølleskyld 8 Tønder 4 Skiepper. Bøndergoods over 257 Tønder Tiender 55 Tønder 6 Skiepper.

Bryskeborg, liggende i Daugaard Bye i Hattingherred, er opbyggt af nogle øde Bøndergaarde og saa kaldet af Frue Lisbet Bryske, Henrik Billes Enke, som døde 1674. Er en Tiende-fri og completeret Gaard, som siden stedse har hørt til Tirsbek. Hovedgaardens Taxt 19 Tønder 6 Skiepper 2 Fierdingkar 1 Album. Skovskyld 1 Tønde 2 Skiepper 2 Fierdingkar 3 Album. Bøndergoods over 257 Tønder Tiender 55 Tønder 6 Skiepper.

Bygholm ligger i Hatting Sogn Hattingherred, strax uden for Horsens. Gaarden bestaaer af vidtløftige Bygninger af Muur og Bindingsverk, med Have. Er paa Avling og Græsning med Høebiering en af de største og til Fordeel betydeligste Eiendomme i Jylland. Dens prægtige Enge oversvømmes ofte i Efteraaret af Horsens Strand, men aldrig om Sommeren, med mindre en sterk Vestenvind Dagen tilforn har drevet Nordsøen ind i Kategat. Det synes heraf, at disse Enge fordom har været den aabne Strand, og at Horsens Bye og Mark da har været næsten den aabne Strand, og at Horsens Bye og Mark da har været næsten omflødt af Stranden, ligesom det og klarlig kan kiendes, at Vandet Aar efter Aar træder tilbage, og Jorden mere og mere udtørres, i Sønderlighed ved de sidste Jordskiælve 1742 1745 og 1759. Bygholm har fordom været et Kongeligt Slot, uden Tvil bygt 1313 af Kong ERIK MENVED, iblant de Slotte, hvormed (153) han vilde holde den Jydske Almue i Ave, og var altsaa ældre end Stiernholm Slot. Men i forige Seculo har de begge haft lige Skiebne, og ligesom efterhaanden de andre Land-Slotte, at blive ødelagte og afbrudte. Bygholm Slot har ikke ligget, hvor Gaarden nu staaer, men et par hundrede Skridt derfra i Engen paa en Banke af 16 Alnes Høide og 500 Alnes Omkreds, med Graver om og en Broe over. Man har fundet Grundvolde deraf og Slotsgaarden pikket. Noget derfra har Stald-Gaarden ligget, hvor der fandtes en forraadnet Stald-Møding, over 200 smaae Heste-Skoe ligesom til Norske Heste, endeel forruster Jern, Spanske Ryttere, to Menneskers Bene, hvis Hoveder og Tænder større end sædvanligt. Der sees og Kiendetegn af et Fangetaarn paa en Bakke kaldet Slandebierg. Af dette Slot kaldtes Lænet først Bygholms Læn, indtil Lænsmandens Residentz først i forige Seculo blev forflyttet til Stiernholms Slot, og Lænet da, saavelsom siden Amtet, deraf fik sit Navn. En af de sidste Læns mænd, Erik Lange, som 1583 af Kong FRIDERIK blev forlænet med Bygholm paa Livs Tid, kom ved sit Guldmagerie og slette

Huusholdning i saadan Vidtløftighed, at han ikke kunde svare Kongen sin Afgift, pantsatte Lænet, forlod Landet og hverken holdt Slottet ved lige eller forsvarede Bønderne, hvorfor han paa Herredagen 1596 blev dømt fra Slot og Læn. Imidlertid forfaldt Slottet alt mere og mere, indtil det efter nogen Tid ganske blev ødelagt, og det formodentlig ved Ildsvaade, siden man der har fundet Kul og forbrændte Penge. Hvad Aar det er skeet, veed man ikke: Men Anno 1615 har det endnu været til, thi i det Aar blev Ernst Norman forlænet med Bygholm. Siden blev Bygholm lagt under Stiernholm (154) Slot som en Ladegaard, indtil efter Souveraniniteten 1661 da b

aade Stiernholm og Bygholm med tilliggende Gods af Kong FRIDERIK III blev udlagt og solgt til de Bülovers Familier, som endnu eier Stamhuset Lundenæs, 1697 til de Rantzover 1705 til Generallieutenant Theodofius Levitzau, hvis Enkefrue Anne MRGRETE VON Brokdorf besad Bygholm til 1763 og efter hende Sønnen Geheimeraad Hans von Levitzau, hvis Enke solgte Gaarden 1765 til Assessor Tygesen. Paa Hovedgaardens Mark er Bygholms Mølle, som, siden Horsens Bye efter Kongelig Privilegium der maa lade male deres Korn, var af Importance. Hovedgaards Taxt 119 Tønder 6 Skiepper 2 Fierdingkar 1 Album. Mølleskyld 18 Tønder 3 Fierdingkar. Bøndergods imod 860 Tønder Hartkorn. Tiender 88 Tønder.

Bygholm – indsat af autor – ikke en del af Det Danske Atlas, fra Prospekter af Danske Herregårde af Joachim Ferdinand Richardt Udgivet første gang 1844 til 1868

Jensgaard, Glud Sogn Biergeherred, har en skøn Situation. Borgegaarden er 3 Fløie af Muur og Bindingsverk, bygt af Frue Marie Margrete Dreyer Sal. Assessor Povl Gluds 1753. Ladegaarden er og for faa Aar siden opbygt. Derved en skøn Have, hvorfra man gaaer i Skoven ned til Stranden. Eierne: Henrik Rantzov som boede paa Møgelkier, Jacob Arnfeld, Christen Tonboe, hans Søn Matthias Fogh og Karen Hofman, deres Søn Secreter Thøge Fogh, bemelte Frue Assessorinde Glud, nu hendes Søn Jacob Glud. Her holdes Foer-Stude og et lidet Stuterie. Hovedgaards Taxt 26 Tønder 3 Fierdingkar 1 Album. Skovskyld 2 Tønder 5 Skiepper 1 Fierdingkar. Bøndergods over 247 Tønder. Tiender 54 Tønder.

Meringgaard, i Korning Sogn Hattingherred, ere n gammel Herregaard af ordinair Bygning, completeret af Etatsraad Gerhard (155) de Lichtenberg, og Avlsgaarden Ussing dertil lagt. Tilhører nu hans Svigersøn Cancellieraad de Lichtenhielm i Horsens. Hovedgaards Taxt 9 Tønder 1 Skieppe 2 Fierdingkar 1 Album. Bøndergods imod 300 Tønder Hartkorn. Tiender 176 Tønd. 3 Skiepp.

Møgelkier, i Raarup Sogn Biergeherred, har sit Navn efter Situationen, da den er omringet af mange og store Kier og Moser, saavelsom Skove. Gaarden har skøn Græsning og Skov. Nordvest derfra ligger en liden Søe, som næsten er tilgroet. Borgegaarden bestaaer af et stort og to andre grundmurede Huse, bygt af Otte Rud og Frue Pernille Oxe 1571. Men siden intet Herskab i 70 Aar har boet der, er den meget forfalden. Ved den østre Side af Borgegaards Porten har før været et Capel, som er bleven øde, og siden indrettet til Værelse for Forpagteren. Ladegaarden er deels Grundmuur og deels Bindingsverk. Eierne: Jörgen Rud og Frue Kirstine Rosenkrands 1509 deres Søn Knud Rud og Frue Dorothea Bølle deres Søn Otte Rud og Frue Pernille Oxe, deres Søn Johan Rud og Frue Anne Hardenberg, Knud Gyldenstjerne og Frue Sophie Lindenov, som siden fik Henrik Rantzov til Skjøneveide, hun døde 1666 og han 1674. Efter ham Greve Mogens Friis, og siden de samme Eiere som ved Boller, saa at den nu tilhører Greve Vedel Friis. Foruden Stald-Øxen er ved Gaarden et Stutterie. Hovedgaards Taxt 63 Tønder 1 Fierdingkar 2 Album. Skovskyld 1 Tønde 2 Skiepper 2 Fierdingkar 2 Album. Bøndergods og Tiender ved Boller anført.

Ørumgaard, i Ørum Sogn Biergeherred. Gaarden er af Muur og Bindingsverk, har anseelig Skov. Eierne: Henrik Bille til Tirsbek døde 1626 hans Søn Knud Bille og (156) Frue S. Seefeld, han eiede tillige Stenhalt og Holbekgaard, døde 1730 Major Friderik Trolle 1739 nu Povel Marcussen. Paa Gaarden holdes Stald-Øxen. Hovedgaards Taxt 27 Tønder 1 Skieppe 1 Fierdingkar. Skovskyld 2 Tønder 5 Skiepper 1 Fierdingkar. Mølleskyld 4 Tønder 2 Skiepper. Bøndergods ved 230 Tønder. Tiender 41 Tønder 2 Skiepper.

Palsgaard, i Assens Sogn Biergeherred, skal have Navn af en Gaardens ældste Beboere kaldet Palle, som skal være begravet i en stor Høi strax uden for, kaldet Pallisgrav. Borgegaarden er anseelig med Graver omkring, og har et stort grundmuret Huus, 2. Etager høit, med Taarn og hvælvede Kieldere, og to Fløier, Lade-og Staldgaarden af Bindingsverk. Er en important Gaard, ligger ikke langt fra Stranden. Eierne: Ebbe Mogensön Galt og Frue Ingeborg Drefeld, Søn Giord Pedersön Galt og Frue Regitze Rosenkrands, Hartvig Juul og Frue Maren Tornekrands 1572. Ernst Norman 1638.

Ørumgaard – indsat af autor – ikke en del af Det Danske Atlas, fra Prospekter af Danske Herregårde af Joachim Ferdinand Richardt Udgivet første gang 1844 til 1868

Siden veed man ingen førend Holger Reetz til Vaargaard Etatsraad og Amtmand over Dronningborg Amt, døde 1707 44 Aar, Frue Birgitte Baronesse af Juul døde 1732 deres Søn Niels Juul Reetz Etatsraad døde 1742 42 Aar, og Frue Mette Johanne Arnfeld, som 1752 fik Geheimeraad Henrik Bille til Holbekgaard, Sønnen Holger Reetz Kammerjunker 1765. Her holdes Stald-Øxen, Foer-Stude, Hollænderie-Kiør, og et got Stuterie. Hovedgaards Taxt 87 Tønder 4 Skiepper 2 Fierd. 2 Album. Skovskyld 1 Tønne 6 Skiepper 2 Album. Mølleskyld 2 Tønder 1 Skieppe. Bøndergods over 548 Tønder Hartkorn. Tiende 32 Tønder 6 Skiepper. (157)

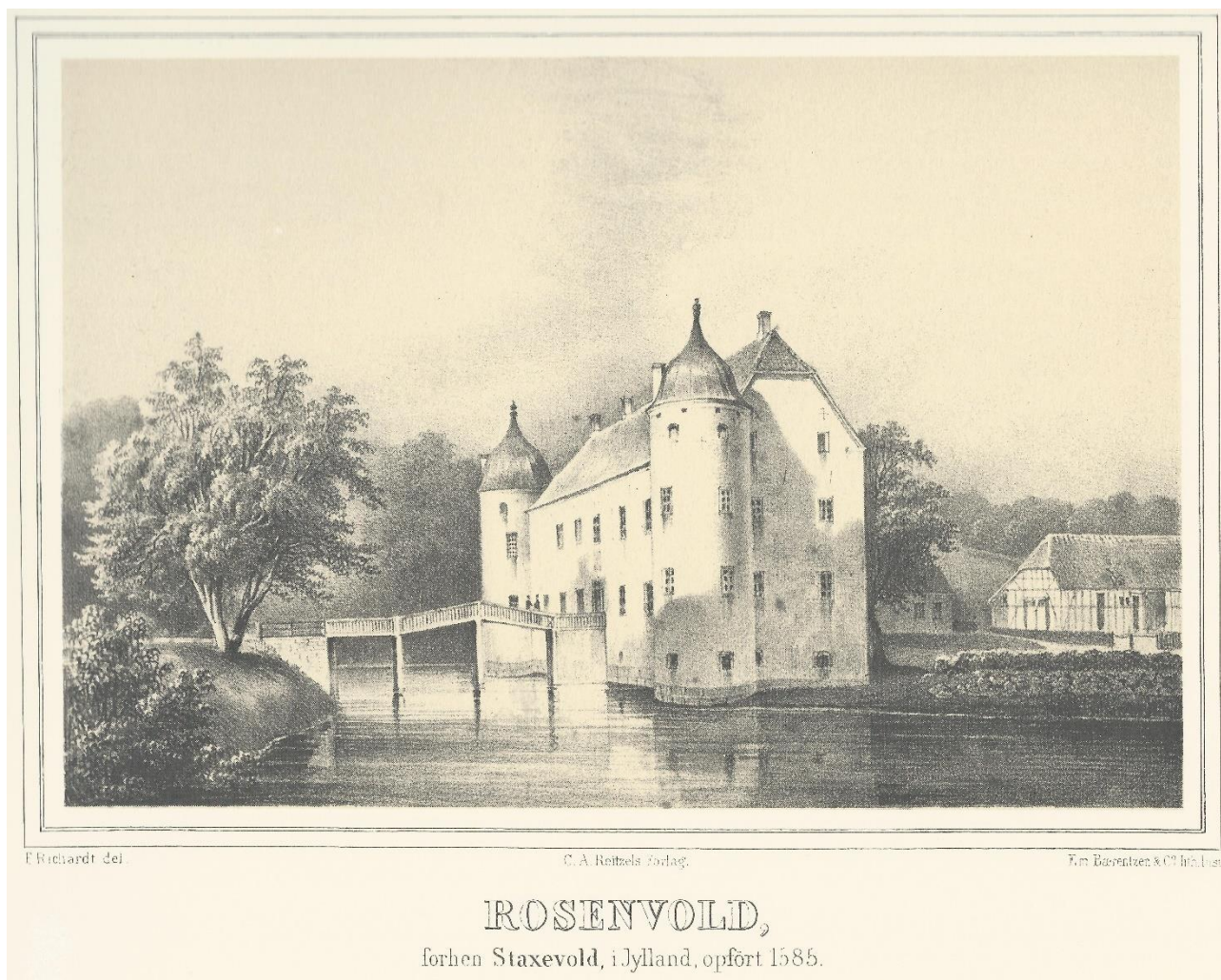
Rask, i Hvering Sogn Nimherred, er en skøn Avlsgaard, med god Skov. Borgegaarden bestaaer af 3 Fløie af Muur og Bindingsverk, bygt af Major Lassen. Ladegaarden ligeledes. Eierne: Claus Glambek, Lænsmand paa Skanderborg, som først skal have bygt Rask, døde 1591 54 Aar. Hans Dotter Sophie Glambek fik Mogens Pax, hun døde 1620. Deres Søn Christoffer Pax til Stensballegaard og Rask blev paa Rask ihjelsttukken af en Student 1651. Major Lassen, Cancellieraad Hans Marcussen døde 1764 som gav endeel til gudelig Brug i Fridericia, hans Stifsøn Cancellieraad Ammizböl nu Eier deraf. Hovedgaards Taxt 48 Tønder 1 Skieppe 1

Album. Skovskyld 6 Tønder 1 Skiepper 1 Fierdingkar 2 Album. Bøndergoods over 272 Tønder. Tiender 18 Tønder.

Palsgaard – indsat af autor – ikke en del af Det Danske Atlas, fra Prospekter af Danske Herregårde af Joachim Ferdinand Richardt Udgivet første gang 1844 til 1868

Rosenvold, i Stoubye Sogn Biergeherred, skal i gamle Dage have hedet Staxe vold, men af Holger Rosenkrands kaldet Rosenvold, hvorm forhen er meldet ved Staxe vold i Baarrit Sogn. Borgegaarden bestaaer af et stort grundmurer Huus med Taarne og et mindre, bygt 1585 af Frue Karen Gyldenstjerne Holger Rosenkrandses Enke til Boller. Ladegaarden af Muur og Bindingsverk. Har en stor Skov ud til Veile Fiord. Eierne: Holger Rosenkrands Statholder i Jylland, hans Søn Oberste Holger Rosenkrands, Greve Otte Rantzov til Avnsbjerg, som fik allernaadigst erigeret Rosenvold, Voldberg, Asdal og halv Hamelmose til et Stamhuus og Grevskab, hans Broder Geheimeraad Christian Rantzov til Brahesborg. Paa Gaarden holdes Stald-Øxen eller Foer-Stude. Hovedgaards Taxt 25 Tønder 7 Skiepper 2 Fierdingkar 2 Album. (158) Skovskyld 3 Tønder 5 Skp. 2 Fierdingkar 1 Album. Bøndergoods over 256 Tønder Hartkorn. Tiender 47 Tønder 4 Skiepper.

Rosenvold – indsat af autor – ikke en del af Det Danske Atlas, fra Prospekter af Danske Herregårde af Joachim Ferdinand Richardt Udgivet første gang 1844 til 1868

Skierildgaard, i Rebsager Sogn Biergeherred, har skøn Grund og Eiendom, Enge, Tiender og Skov. Borgegaarden er af Grundmuur, anseelig opbyggt af Justitzraad Lindenpalm til Tirsbek. Ladegaarden af Muur og Bindingsverk, med en smuk Stald bygt 1746 og en anelig Have bekostet af Etatsraad de Hofman. Eierne: Henrik Bille til Tirsbek og Ørumgaard døde 1626. Søn Knud Bille til Ørumgaard, Søn Henrik Bille døde 1701. Lars Christensen, Peder Tonboe, Justitzraad Sören de Hofman 1712 hans Søn Etatsraad Hans de Hofman 1743. Justitzraad Hvas de Lindenpalm 1761. Her holdes Stald-Øxen og Foder-Stude. Hovedgaards Taxt 27 Tønder 2 Fierdingkar 2 Album. Skovskyld 4 Skiepper 1 Fierdingkar 2 Album. Bøndergods imod 238 Tønder Hartkorn. Tiender 108 Tønder 6 Skiepper.

Tirsbek, i Engom Sogn Hattingherred, er en meget gammel Gaard, dersom den, som nogle holde for, er bygt af Dronning Tyre Danebod og navngivet efter hende og den derved flydende Bek. I nogle gamle Skiøder kaldes den Thygersbek, hvoraf man kunde falde paa at tilskrive den nogen Fundator af det Navn Tyge: Men dette er saa meget mere usikkert, som andre gamle Documenter nævne den Tiidersbeck. I bemelte Bek eller Aae, som paa den Kant skiller Aarhus Stift fra Riber Stift, er en Saugmølle, en Grynmølle og en Kornmølle. Gaarden har Skove rundt

omkring, og Prospect til Veilefiord og en paa hin Side liggende stor Skov. Borgegaarden er med Graver om, tre Fløyer, to Etager høie, grundmuret, med (159) hvælvede Kieldere, bygt 1577 af Iver Lunge, hvis Navn og Vaaben med begge hans Fruers Maren Biörns og Karen Bryskes staaer paa en Steen over en Dør.

Tirsbæk – indsat af autor – ikke en del af Det Danske Atlas, fra Prospekter af Danske Herregårde af Joachim Ferdinand Richardt Udgivet første gang 1844 til 1868

Samme er af Niels Linde i Stand sat, men Værelserne nu moderne indrettede af Justitzraad Lindenpalm, hvoriblant er en skøn Sal, som giver Udsigt til Enge, Fiskedamme, Skove og Havet. Haven er prægtig med anseelige Terratzer, hvis Høide af en Bakke er høiere end Gaarden, rundt omkring ligger Skoven, samt en Allee derfra til Havet. Bemelte Linde har i mange Aar ladet arbeide derpaa, men Lindenpalm fuldførte det. Ladegaarden er af Muur og Bindingsverk, med en skøn Stald, bygt for en 30 Aar siden af Niels Linde, og tvende nye Fløihuse indrettet til Domestikeer, bygte af Lindepalm. Saa det er et meget angenemt og fornøieligt Sted. Eierne: Jens Lagessön 1421. Hr Ove Lunge, som 1532 fik Kong FRIDERIK I Brev at maa have Bredballe Bye og hans Hovedgaard Tidarsbek for et frit Birk, som hams Forældre før havde, hans Fruer Karen Rosenkrands og Anne Friis, deres Søn Iver Lunge og Fruer Maren Biöns Dotter og Karen Bryske som døde 1624 deres Søn Ove Lunge og Frue Berte

Bille. Anno 1635 skrev Mogens Bille sig til Tirsbek, men samme Aar blev Tirsbek Gaard udlagt for Billeskov til Henrik Bille som og eiede Ørum og Skierildgaard og døde 1635 og til Frue Lisbet Bryske, som døde 1674 og har skrevet endeel Slegtebøger, deres Søn Steen Bille fik Rigens Marsk Anders Billes Dotter, deres Dotter Sophie Bille fik Anders Rosenkrands til Landting som døde 1740 83 Aar, hans Dotter Frue Karen Rosenkrands døde 1735 havde Niels Linde til Kiergaardsholm, Tirsbek og Landting som døde 1746 68 Aar, deres Søn Christen Linde døde 1755 fik Frue Maren Lofs, hun giftede sig igien (160) med Justitzraad Jörgen Hvas de Lindepalm og tilbragte ham Gaarden. Til Tirsbek hører Brystenborg, som forhen er anført. Hovedgaards Taxt 42 Tønder 5 Skiepper 3 Fierdingkar. Skovskyld 13 Tønder 6 Skiepper 2 Fierdingkar. Mølleskyld 6 Tønder 3 Fierdingkar. Bøndergoods over 105 Tønder Hartkorn. Tiender 98 Td.

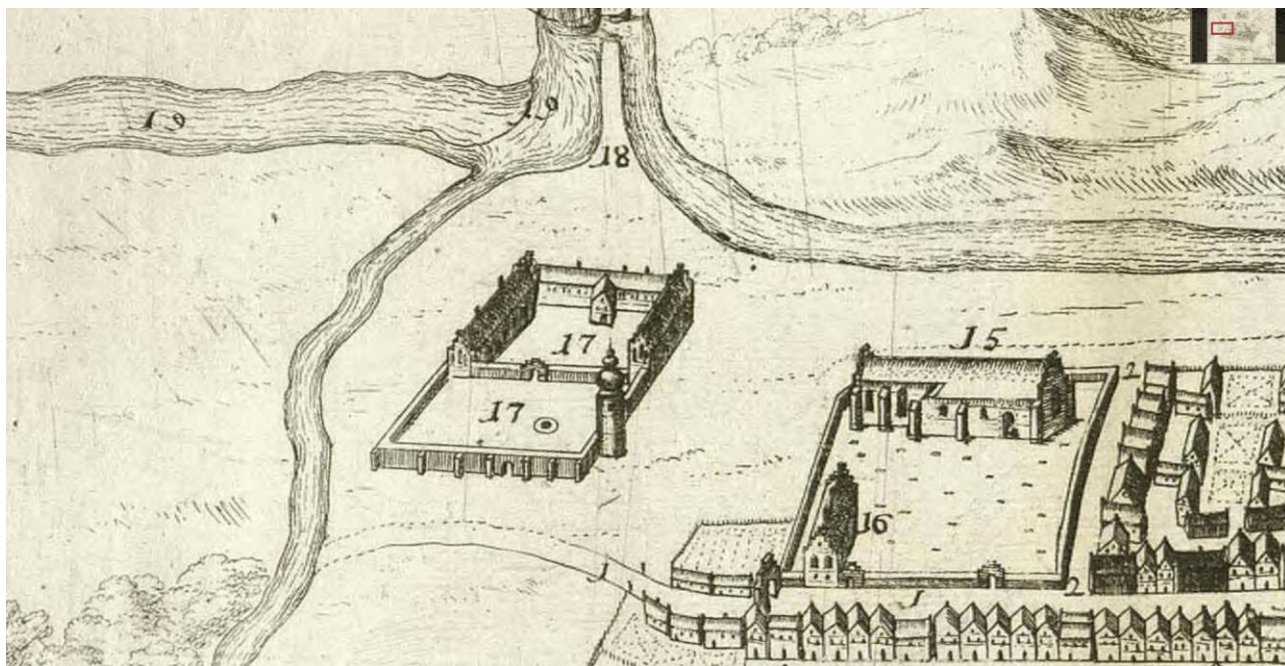
Using, i Korning Sogn Hattingherred, hører til Meringgaard. Den har vel Stald-Rettighed, men ellers ikke er fri. For en Snes Aar siden er den af Etatsraad Lichtenberg opbygget, baade Borge- og Ladegaard, af Muur og Bindingsverk og dens Marker, inddeelte. Den tilhører nu hans Sviger-Søn Cancellieraad Lichtenhielm i Horsens. Gaarden staaer for Hartkorn 23 Tønder 2 Skiepper 2 Fierdingkar 1 Album. Skovskyld 2 Skiepper 3 Fierdingkar 1 Album.

Hiarnøe. Til dette Amt hører alene en af Udøerne, som de i Horsens-Kanten kalder, nemlig Hiarnøe, som er ganske omflødt, ligger østen for Østrup Mark, omtrent en halv Fierdingveis fra det faste Land imellem Alrø og Endelave. Landets Længde og Brede er ei stort over en Fierdingveis, paa hvilken Kant man tager det, er dog noget længere end bred. Hiarnøe har ikkun én Bye af samme Navn, og deri ni Bøndergaarde og nogle Huse, staaer i Matriculen for Hartkorn 71 Tønder 6 Skiepper 1 Fierdingkar 1 Album og haver omtrent 110 Mennesker. Den udgjør dog et Kirke-Sogn, er Annex til Glud, og tilhører Consistorialtaad Glud, som er Sogneprest for begge Meninghederne. Kirken er liden og uden Taarn, hvorfor Klokken hænger i et Hul over Vaabenhuus-Døren. Kalken er af Sølv forgyldt, given 1641 af Jacob Sørensen Glud. Fiorden, som løber op til Horsens og (161) er 2 lang men neppe en Fierding bred, tager her sin Begyndelse imellem Glud- og Hiarnøe-Sogne, hvoraf den og her paa dette Sted kaldes Hiarnøe-Sund. Denne Øe er bleven merkvaerdig i Historien og Antiquiteterne af Skalde-Kongen HIARNE, som har sit Navn af, hvilken de Danske for en Gravskrift, han gjorde over Kong FRODE, ophøiede paa Tronen, hvorfra igien FRIDLEV FRODES Søn, saasnart han indfand sig i Landet, nedstødte hannem, at han maatte flye til Jylland og opholde sig i Skiul paa dette lidet Land. Omendskiønt han atter en og Gang baade med Magt og List forsøgte sin Lykke, matte han dog bukke under og blev af Fridlev ihjelslagen. Hiarne blev med alle sine begravet paa sin Tilflugts-Øe, og skal Graven efter Saxonis Grammatici Vidnesbyrd bære hans Navn, at den kaldes Hiarne-Høi, uden Tvil samme, hvorm HVITFELD pag. 10 melder: Af hannem skal være nævnde Hiernøe, andre Jernøe. Denne Begravelse, som endnu er tilovers, og er en af vore ældste og rareste Monumenter, er saaledes af Sognepresten beskrevet: ”Paa Hiarnøe, sydost fra Kirken paa en Plads af 60 Favnes Distance tet ved Stranden, kaldet Kallestene, siges Kong HIARNE at være begravet. Paa denne Plads, som er jævn og slet, men smal og af Havet indkneben, findes ved 30 med maadelige Steene net afdeelte Grave, i tre Hobe, næsten lige mange i hver Hob. Hver Grav er ved 4 Alne lang, vendende mod Øster og Vester, og er det merkeligt, at i hver Hob er den eene Grav ei skilt fra den anden ved noget Rum, men ganske tet føiede til hverandre, og det i en Rundeel, saa de alle har én i Midten, og midt i den midterste

Hob, slutter man, at Kongen er begravet, men nu ere de fleste af (162) Steene med Grønsver overgroede". VORMIUS in Additam ad Mon. Dan. Pag. 4 giver en Tegning af denne Antiquitet, men beskriver den lidet anderledes, i det han aleneste nævner noget 20 Grav-Høie, hvoraf én, som skal være Kongens Grav, er meget større og pynteligere med Steene omsat end de andre, ved 30 Alne lange og 4 á 5 Alne brede. Efter RESENII Beretning i hans Danske Atlas, koge Indbyggerne paa Hiarnø Salt af Tang: Om de maaske har lært dette F Kong HIARNE, som for en Tid gav sig ud for Salt-Koger, eller han snarere har lært Kunsten af dem, er uvist. Paa Hiarnø Mark er en liden Kilde, som ei i de tørreste Sommere kan blive tør, eller i de haardeste Vintere fryse. Paa denne Øe er ingen Skov, uden lidet Krat, indhegnet til trende Gaarde. Her er hverken Tørve-Moser eller andet til Ildebrand, men dette maae de kiøbe paa det faste Land og føre det til Baads hiem. Mandfolkene her klæde sig moxen som Skibsfolk. Nærings-Middelet paa Hiarnø er i disse Tider fornemmelig Agerdyrkning, da Landet er et temmelig got Korn-Land. Bondens Opdræt af Creature hielper ham kun lidet der, hvor de har saa lidet Græs. I forrige Tider hialp deres Fiskerie dem noget, men nu intet, da de i de fleste Aaringer neppe faae saa meget, at de kan betale Omkostningerne med. Og siden Fiskeriet slog feil, har Qvinderne grebet til at væve, hvilket næst Avlingen er det fordeelagtigste for Beboerne.

Siel-Øe. Andre Øer og Holme ere ikke i dette Amt. Dog er midt i Horsens Fiord en Grund imellem Glud Mark og Voorsøe, som Siel Øe. Samme er usynlig naar der er Flod, men naar der er Ebbe, kan den sees, og synes at være mere end 20 Favne lang. (163)

Stiernholm Slot. Slottet Stiernholm, hvoraf Amtet har faaet Navn, fra den Tid af Bygholm Slot blev ødelagt, har ligget hos Horsens strax uden for Byen ved Havnens Indløb. Det har ikke været uanseligt, som Tegningen i RESENII Atlas 1677 viser:

17 Stiernholm Slot.

Men nu er deraf ei det mindste Spor tilbage, ikke engang Grund-Stenene, som er bortførte til Bygninger og Steengierder. Paa Slots-Pladsen som høre til Bygholm, staaer et Bondehuus, som endnu kaldes Slottet, og Bonden, der paa boer, Slotsmanden. Det er forhen erindret, at Stiernholm ikke har været noget gammelt Slot, men tilhørt Adelen i og længe efter Reformations Tiden, ja indtil Kong CHRISTIAN IV. Kiøbte Gaarden af Otto Christoffer Rosenkrands. Den har ikke engang været nogen Herregaard med Bøndergods, men snarere som en Lystgaard med nogle Lykker og Jorde, som deels var kiøbt Eiendom, deels leiede af Horsens Bye, og, som det synes, er Gaarden bygt og saa kaldet af nogen Gyldenstjerne, i den Tid denne Familie Mand efter Mand i mere end et helt Seculo og saa got som arvelig havde Bygholm med underliggende Herreder og Horsens Bye i Pant og Forlæning. Men for at underrette dem, som elske Egnens Antiquiteter og endnu have høie Tanker om Stiernholms Ælde og gamle Herlighed, vil jeg af det Skiøde, som blev Kongen meddelt derpaa og som nu for de fleste er ubekendt, anføre dette korte Indhold. ”Otte Christoffer Rosenkrands til Boller skiøder til Kong CHRISTIAN IV. Hans Majest. Efterkommere og Kronen sin Hovedgaard Stiernholm udi Horsens liggende med tvende Haver, den ene vesten for Stiernholm ud til Gaden, som er en Urte-Have og Abel-Have, den anden en Abel-Have liggende i øster og synder fra Stiernholm, desligeste tvende Lykker, den ene næst norden ved Gaarden og strekker sig (164) i øster og synder imod Havet, som er baade Ager og Eng udi, og deri findes en Hummelhave afmerket med Grøft og Gierde, den anden Lykke liggende norden for Horsens kaldes Priers Lykke, som er Ager og Eng udi, og er omgrøftet og omgierdet, og strekker sig med Længden i Synder imod Byen og med den Nør-Ende ned til Aaen og gaar langs ned til Adelveien, i hvilke tvende Lykker og Haver ligger nogen Eiendom som gaar aarlig 30 Dlr. Af til Horsens Bye, efter en Contract imellem hans Sal. Moder Frue Karen Gyldenstjerne og Horsens Bye, endnu et Stykke Eng sydvest fra Horsens, kaldes Gaaseholm som er omflødt og ligger ret vesten fra Alveien, item et Fiskerhuus liggende synden ved Stiernholm neder imod Stranden, som er bygt paa Stiernholms Eigendom ec. Datum Haderslev den 13 Novbr. 1616.”

Høistbemelede Konge forflyttede Lænsmandens Residentz, tillige Lænets Navn og Slots Titel fra Bygholm til Stiernholm. Heraf seer man, det er en Vildfarelse hos Arnt Berntsen, naar han pag. 148 siger at Stiernholm Slot er tilforn kaldet Bygholm. Anno 1661 afstod Kong FRIDERIK III begge med underliggende Gods til Peder von Uselen i Hamborg. Anno 1670 bleve de Bülover, som endnu besidde Lundenæs, Eiere deraf, og nogen Tid derefter lod Landraad Joachim Verner von Bülov det forfaldne Stiernholm Slot afbryde, og bringe endeel af Materialerne til Bygholm, som igien blev oprettet til en Hovedgaard. Ved Pladsens Planering skal i Grunden være fundet en stor Mængde Menneske-Been, hvorefter nogle vil formode, at der fordum har staaet et Feltslag, som man nu ingen Kundskab har om.

Lensmænd. Her vil jeg opregne, saa mange som man veed at have været Læns mænd udi dette Læn, først kaldet Bygholms Læn, siden Stiernholms Læn, og indtil det efter Souveraniniteten, ligesom de andre Læne, blev forvandlet til et Amt, og underlagt Stiftbefulingsmanden i Aarhus tillige med Havreballegaards eller Aarhusgaards Amt. Anno 1333 nævnes Johannes Biörson, Advocatus castri Biugholm, = Foged paa Bygholm Slot. 1406 blev Mogens Munk forlænet med Bygholm og tilliggende Læne af Kong ERIK og Dronning MARGRETE Anno 1420 synes det at have staaet i Pant til Biskop Boe i Aarhus, thi udi et af hannem da givet Document skrives: Svagerus noster Petrus Trugilli Capitaneus noster in Bygholm, = Vor Svoger Peder Trugilsön vor Høvedsmand paa Bygholm. Anno 1451 var Hr. Henrik Knudsön Lænsmand, og da pantsatte

Kong CHRISTIAN I hannem for 1333 Rinske Gylden Bygholm Slot med Læn og Herreder det tilligge, som er Kronens Gods i Haattingherred, Nymherred, Vorherred og Biergeherred. Hvoraf sees, at Vorherred den Tid og har hørt til dette Læn. Hans Søn Hr. Knud Henriksön Gyldenstjerne var siden Lænsmand, og fik 1461 Kong CHRISTIAN I Brev, at indløse til sig og sine Arvinge Bygholm Slot og Læn med Horsens og tilliggende Herreder som hans Fader og hans Moder Frue Anne Mogens Dotter i Pant havde. Hans Søn Hr. Henrik Knudsön Gyldenstjerne har derefter haft Lænet indtil i Kong CHRISTIAN II Tid, da hans Enke-Frue Karine 1517 fik Kongens Qvitantz for Regnskab af Bygholm Læn. Anno 1540 var Otte Gyldenstjerne Høvedsmand paa Bygholms Læn. Anno 1540 var Otte Gyldenstjerne Høvedsmand paa Bygholm. Anno 1551 blev Holger Rosenkrands til Boller af Kong CHRISTIAN III forlænet med Bygholm Slot og Læn, som (166) Frue Helvig Otte Gyldenstiernes Efterleverske i Pant havde, og fik det selv i Pant for 3133 Rinske Gylden, 1100 Jochimsdaler, og 2000 Mark Lybsk. Han havde Lænet til 1573 da Erik Lange til Engelsthalm blev dermed paa Livstid forlænet, men han mistede Lænet 1596 og Niels Skram til Urup blev igien Lænsmand. Efter hans Død 1601 blev Knud Brahe til Engelsthalm Befalingsmand paa Bygholm indtil hans Død 1615 da Ernst Norman blev dermed forlænet. Anno 1635 findes Tønne Friis til Hesselager at have været Befalingsmand paa Stiernholm. Og 1636 Axel Arnfeld til Basnæs, 1650 og følgende Aaringer havde Laurids Ulfeld til Harridslev, Stiernholms Slot og Læn, som 1657 formedelst Svenskens Indfald med sin Frue flyttede derfra til Odense, hvor han døde. Anno 1660 var Henning Povisk den sidste Lænsmand paa Stiernholm, indtil baade Stiernholm og Bygholm 1661 blev afhændet fra Kronen, og Lænet blev gjort til et Amt. Anno 1662 findes Stiftamtmanden i Aarhuus Stift Erik Rosenkrands at have været tillige Amtmand baade i Stiernholms og Aarhuusgaards Amter. Efter hvilken Tid disse Amter ere blevne tilsammen under Stiftbefalingsmændene, som tilforn p. 108 ere opregnede.

Oeconom. Beskrivning. Følger nu den forhen lovede Oeconomiske Beskrivelse over Stiernholms Ant, som til større Delen er forfattet af Forvalter Mönster paa Bygholm, og nogenledes vel afbilder Egnens naturlige Beskaffenhed.

Producter. De Producter, som dette Amt giver af sig, ere Rug, Byg, Havre, Boghvede, Erter, Vikker, nogle faa Have-Frugter, Bester, Horn-Qvæg, Faar, Svin, Giæs, Smør, Ost, Honning, Vox, Talg, Huder, Skind. (167).

Bierge Herred. Har god og fed Jord, og er et af de frugtbare Districter i Nørre Jylland, avler skjønt Korn af alle Slags, og har ypperlig Græsning over alt, og det er Aarsag at Faar og Giæs, som ellers ere saa nyttige i Huusholdningen, ere derimod meget skadelige for en god Græsning, siden begge Dele afspille den saa nær, og de sidste tillige forderve den saaledes med deres Urenlighed, at intet andet Creatur derpaa kan subsistere. **Faar om Sommeren i Heden.** Beboerne, for at undgaae dette, og beholde deres gode Græsning til de større Creaturer, sende derfor hvert Foraar in Majo deres Faar vester ud i Hede-Egnen, hvor de, som elske en tør Grund, komme godt fort, og ikke tage dem hiem igien, førend Kornet er i Huse og Avred opgiven. Men Giæssene blive efterhaanden rent afskaffede, hvor der i og ved Byerne, ikke findes saadan Leilighed af Vandkiære og grønne Gader de kan ernære sig paa, uden at komme i Marken. **Tøirer Creature.** For at benytte sig af den gode Græsning endnu bedre, tøre Beboerne alle deres øvrige Creature, Bester, Kiøer, Stude, Kalve, Svin, saalænge Hegnet varer, og det er ret

artigt at see, hvorledes en liden Dreng paa 10 á 12 Stykker Horn-Qvæg, sammen kaabled ved en lang Stand med Jern-Kraage udi, ud og ind i Byerne til og fra Tøringen. Saadant Tyrekræe (som man her kalder det) staaer ude Nat og Dag, undtagen i meget varmt Veir, da det indtages om Formiddagen Klokken 10 á 11 og udlades om Eftermiddagen Kl. 3 á 4, hvorved det ulige kiendeligere voxer og tiltager, end det der vogtes under Hyrde og løs Drift, har vidt at løbe, og bliver bragt Hiem fra Græsningen i den allebeste Tid, nemlig om Natten.

Hatting og Nim Herred. Ere af ulige Beskaffenhed, har paa sine Steder skarp Grund og i Almindelighed ikke nær saa god Græsning (168) som Biergeherred, men avler renere og bedre Rug. Imidlertid kunde Beboerne i dette Herred paa sine Steder udbringe Fordelen af deres Græsning ulige høiere end nu skeer, om de efter Biergeherreds Eksempel afskaffede Faar og Giæs i Heigneds Tid, og tøjrede deres andre Creature. Nogle Byer har ved Overbevisninger begyndt dermed og man haaber, andre skal følge efter.

Mineral og Leerarter. Om Metal- og Mineral-Arter i dette Amt er ikke noget af Betydenhed bekiendt, undtagen at der yderst i Biergeherred paa Palsgaards Grund i Forbiergets Biørnsknude, og ved Rosenvold findes Marienglas; Svovelkiis og saavel Allun- Vitriol-Erts. I Stovby Skov og derved Strandsiden opgraves hvidt og rødt Leer, som kunde anvendes til Nytte. Ligesaa findes og i Jensgaards Skov ved Strandbredden et Slags Leer, som holdes for at kunne tiene til fint Steentøi. Det ligger i smaae og store Klumper som Stene at see til, men naar man tager en Klump deraf, har man det fineste Leer. Naar det er vaadt, er det blakket, men tørt er det moxen hvidt og saa hart, at det ei kan brydes med Hænder. I Ilden faaer det en rødagtig Farve og lader sig let bryde. Børnene bruge det at giøre Terninger og andet Legetøi af, hvorfor det her kaldes Terning Leer.

Skove. I Biergeherred er god Skov af Eeg og Bøg, til Boller, Møgelkier, Rosenvold, Barritskov, Ørumgaard, Palsgaard, Skierildgaard, Jensgaard, og til nogle Bondebyer har visse Mænd deres egen liden Skov og Krat, men i Hattingherred er intet synderligt af Skov, uden til Tirsbek og Bryskensborg. Til Rask i Nimherred er god Skov.

Søer og Aaer. Af ferske Søer findes ingen af Betydenhed i dette Amt. I Dallerup Søe skal efter Tradition forðum have staaet et Slot. Aaer (169) og Bekke ere her adskillige, som giøre, at Amtet ere forsynet med gode Vand-Møller, bed 16 i Tallet, ikke alene Korn-Møller, men endog Gryn- Saug- og Valke-Møller, som paa sine Steder er anmerket. Den Aae eller Bek ved Tirsbek, hvoraf Gaardens Navn er sammensat, driver alene 3 Møller. Iblant endeel skønne Kilder og Kildeveld her i Amtet, er i sær at merke det Veld paa Bredal Byes Gade i Engom Sogn, hvoraf den Aae tager sin Udspring, som paa den Kant ved Hedensted, Løsning, Korning, Hornborg, Tamdrup og Hatting Sogner, ud under Horsens Hospitals Broe i Fiorden. Denne Aae har adskillige Navne efter Stederne, som de løber forbi. Ved Hedensted kaldes den Giesager Aae af hosliggende Gaard Giesager, og er den som giver Klaks- og Bygholms-Møller deres Vand. Er og formodentlig den Korning-Aae, som *Knytlinga-Sage* pag. 232 nævner, hvorved Kong VALDEMAR, slog sin Leir, og udskieldede et Partie af sine Ryttere, fordi da af Esbern Snare havde ladet sig drive paa Flugten. **Fiskerie.** I Skiold-Aae fanges fode Krebs. Ellers er Fiskeriet af de ferske Vande ikke stort, uden af Gedder, Aborre og Aal. Men ved Strandsiden i Biergeherred falder nogle Sild, og i Veile-Fiord skønne Ørreder. **Havne.** I denne Fiord er ved

Rosenvold en Havn, hvor Seglende kan søge Tilflugt for Østen- og Norden-Vinde. Saa er der og under Glud Sogn tvende Steder, hvor de Søefarende havner udi Storm og Modveir, det ene ved Borre-Gaard, det andet for Østrup-Mark, kaldet Tønballe Krog, lige for Hiarnøe Kirke. (170)

Producters Forhandling. Naar Amtets Beboere ikke kan blive deres Korn-Vare qvit til saadan Priis, som nogenlunde kan betale Arbeidet og Bekostninger, saa anvender de heller endeel deraf paa at optrække og sætte i Stand Bæster og Hornqvæg, der her i Amtet vel ikke falder saa stort som i Vendsyssel, Salling, Thye, og paa Vesterkanten, men derimod af en bedre, blødere og nettere Art, som derfor desto begierligere søges af andre Provincer, Egne og Sædegaardene.

Stude. Med Stude-Handelen har det nu i nogle Aar været maadeligt. Naar Bonden har givet sin Kalv sød Melk i 3 Uger, suur Melk i 3 Uger, sit Korn, Foer og Græs i 4 Aar, og har det Held, at den da er bleven til en kiøn Stud, faar han i allerhøieste 9 á 10Edlr. Tit og ofte ikke heller uden 8 Rdlr. For den, der virkelig ikkun er slet Betaling for 4 Aars anvendte Omkostninger og Opvartning. Naar Studen saa er fored og græssed paa en Foer-Gaard et Aar, undertiden 2 Aar, selges den til Staldgaarden for 12 á 15 Rdlr. Og derfra naar den er staldet, for 16 á 20 Rdlr; Naar da Kornet er i Priis, vindes intet.

Heste. Handelen med Hestene har været i Aarene 1761 1762 1763 og 1764 meget foranderlig. Der gøres ellers imod Bæsternes Aftræk følgende Invendinger: 1) At Deres Kongelig Majestæts Cavallerie derved kan komme til at lide Mangel paa Heste eller i det mindste nødes til at Betale dem dyrere. 2) At det ikkun ere de gode Enge i Jylland, som profiterer af saadan Handel, men at derimod de magre, som ingen synderlig Tillæg har, lider derunder. Og 3) at det er umueligt for fattige Bønder at faae Bæster, naar de ere saa dyre. Men foruden dette at jeg synes disse Indvendinger kuldaste sig selv, naar (171) man alene overveier, det er Landets egne Producter her tales om, saa kan man svare til det første, at der aldrig, uden i Tilfælde af smitsom Syge eller andre ulykkelige Hændelser, skal gaae saa mange Bæster ud af Landet, der jo skal blive nok tilbage baade til publicque og privat Brug, fordi at i den samme Mængde de udgaae, i den samme og større Mængde blive de igien tillagte, og saaledes tvertimod. For nogle Aar siden, da den Handel iblant Bønderne ligesom var død, skiøttede ikke mange om at tillegge mere, end hvis de selv kunde behøve, nu derimod i Aarene 1761 og 1762 da de kunde have noget for Umagen og Omkostningen, saae man i mange Byer én, i nogle 2 Hingster, og Bønder-Markedet om Sommeren ligesom vrimle af Føller. Sandt er det, Officererne i tit ommelte tvende Aar har givet noget mere for en god Rytter-Hest end forhen, ieg har i den Tid selv solgt dem Rytter-Heste for nogle og 50 Rigsdaler Stykket, ogsaa dyrere, men hvilket er best, enten at Staten taber til sig selv paa 3 á 400 Heste, 4 á 6000 Rdlr. Aarlig, eller at den taber aldeles 100000 Rdlr. Og mere ved en indskrænket Handel.

Til det andet, at iblant Nørre-Jyllands 21 Amter er det ikkun den Strimmel midt over Landet i Heden, hvor ingen synderlig Græsning falder, der ikke har nogen betydelig Opdræt af Bæster, og derfor i sammes Sted til deels betiener sig af Stude, da derimod al den øvrige Nørre-Jyllands Strekning ligesom er indrettet til disse Creaturers Opdragelse, i saadan Mængde, og af saadan Styrke og Exterieur, som vel neppe noget andet Land i Europa Og

Til det tredje, at en god Indretning, som beforder det almindelige Beste, ikke bør forkastes, for den kan gravere nogle faa. (172)

Maae en Husbonde end undertiden nødes til at gribe en eller anden forarmed Bonde, der ved Skiødesløshed eller Vanheld kan have mistet et Ploug-Bæst, under Armene med en Snes-Rigsdaler eller mere, taber han dog efter min Erfaring aldeles intet derved, naar derimod 4 eller 5 hans andre Bønder har Leilighed at fortiene lidet, thi seiler dette sidste, kan han være vis paa, han om kort Tid faaer Lov til at understøtte dem alle, som Staadere.

Faar og Svin. Faar haves her i Amtet alene de til Huusholdningen nødvendige, men ingen til Forhandling; Af Svin derimod selges nogle faa aarlig som meest uddrives til Førstendømmerne Slesvig og Holsten.

Manufacturer. Den Uld, som falder hos Bonden, forarbeides hos ham selv til Vadmel, men fra Herregaardene selges den til Kiøbstæden for 24 á 28 Mark Lpd. Efter sin Finhed. Af Manufacturerer ere ingen paa Landet i dette Amt uden alene Væversker, hvormed Egnen og mesten hver Bye meget vel er forsynet, hos dem lader Bønderne af hiemgroet og fremmed Hør, Hamp, samt deres egen Uld, forfærdige den Vadmeel, Lærred, Dynevaar, Sække og andet hiemgiort Tøi, som de selv bruger, men ikkun lidet til at selge, Spindingen forrettes meest om Vinteren af Bønderkonerne tillige med Børn og Piger, og det er vist at de derudi Tid efter anden komme til mere og mere Fuldkommenhed.

Handverker. Af andre fornødne Handverkere findes her Tømmermænd, Hiulmænd, Bødkere, Smedde, Tækkere ec. I Barrid, Barridhole, Barridskoes Byer lever en stor Deel Huusmænd af at gjøre Træskoe.

Folkens Inddeling. Folkene inddeles som sædvanligt over hele Riget, nemlig i Selveier-Bønder, Fedte-Bønder, Huusmænd, Inderster og Tieneste-Folk. Af Selveier-Bønder har i gamle Dage været en Mængde i dette Amt, (173) men i Slutningen af forige Aar-Hundred maatte de fleste enten godvillig eller ved Dom for tilbagestaaende Kongelige Contributioner aftræde deres Eiendoms-Ret til vedkommende Herskaber, og nu ere der kun faa af det Slags tilbage. Fæste-Bønder paa hele, halve eller Fierdepart Gaarder, ere enten Frie-Bønder, som alene svare Penge, gjøre nogle Reiser, men intet Hoverie, og derved slipper nogenlunde igiennem, eller de ere Hoverie-Bønder, som foruden Landgilde maae gjøre Arbeidet ved Hovedgaardene i Høe- og Korn-Avlingen, samt alt Pligtsgierning, og kan paa de Steder, hvor de ere faa om Gierningen og have et strengt Husbondshold og ikkun skarp Eiendom, aldrig komme paa Fode, men maae drages med Haarhed deres Livs Tid. Huusmænd kaldes de, som beboe Herskabernes Gadehuse i Byerne, hvortil, foruden et lidet Kaalgaards Sted, enten er meget lidet eller aldeles intet Jord, og deraf svare omtrent 2 Rdlr. 4 Mk. Hele eller halve Aar, eller ikkun nogle visse Tider eller Dage efter begges Leilighed, nogle af dem har gierne en Koe, eller 4 á 5 Faar, hvis Græsning de om Sommeren betaler til hele Byen, men de liden Giødning, de avler, setter de til halvt med en eller anden Bonde, nyder den halve Afgrøde og dermed føder Koe eller Faar om Vinteren. Inderster eller Indsiddere ere de, som beboe Bøndernes Huse eller Værelser, imod en liden Penges Afgift og nogle visse Dages Gierning, særdeles i Høsten, de have gierne, ligesom hine 3 á 4 Faar, og hielpe sig Afsted paa samme Maade, nogle af begge disse Slags Huusfolk, som ere duelige, have lært nogen Slags Haandgierning, saasom st gjøre Hiul, Træskoe, Tømmere, Bødkere, Tække, eller de hvis Hustruer have lært at væve, leve efter (174) deres Maade vel og ulige mageligere og bedre end mange af Bønderne, andre af disse Folk derimod, som have mange

Børn eller som intet have lært uden med Skovl og Greb, leve meest i Armod og paa Alderdommen ikke sielden nødes til at betle. Naar der ellers af disse Huusfolk og Indsiddere ikkun ere faa i en Bye, bør de taales, endeel i Henseende til de Børn de opdrager, og endeel i Henseende til den Tieneste Bonden har af dem i sin trangeste Tid, da han ellers i Mangel deraf ofte maatte lønne og koste et Menniske mere hele Aaret omkring, som ville være ham til langt større Besværing, men hvor disse Folk ere mange, ere de Bonden til megen Plage og Fornærmelse, fordi at al den Underholdning og Ildebrand, de for sig og Creature behøve, skal, paa hvad Maade det end skeer, trekkes fra Bonden og den Jord, han alene bærer alle Byrderne af. Tienestefolk, nemlig Karle, som her kaldes Svenne, Piger, som her kaldes Møer, og Dreng, tiene meest Bønderne Aarviis. Ved tvende Kongelige Forordninger af 19 Febr. 1701 og 1 Julii 1746 er det forbudet at give Tienestekarle Sæd til Løn, dette iagttages og paa sine Steder, helst hvor der ere skarpe Egne, holdes faa Folk og gives ikkun ringe Løn, ligesom og af velhavende Bønder, der ikke gierne accordere uden om rede Penge. Men paa andre Steder er man næsten forbunden til, dermed at see igiennem til at udrede al Folkelønningen til Svenne, Møer og Dreng i rede Penge. Svenne-Sæden og Lønningen for et Aar er her i Eggen sædvanlig, Rug 1 Skiepper, Byg 2 Skiepper, Havre 8 Skiepper, 6 Alen Hørlerred, 6 Alen Blaalerred, 8 Alen Vadmel, og Frihed for Folkeskat. Af Kornsæden har Svernene hidindtil nydt hele Afgrøden baade Korn og Halm til egen fri (175) Disposition og Forhandling ud af Godset, men da man har fundet det sidste Bonden og hans Gaard alt for fornærmeligt, har man paa et vist Gods her i Amtet, for 6 Aar siden ganske formeent Svernene Foringen, og i det Sted tillagt dem hver $\frac{1}{2}$ Skieppe Byg og 2 Skiepper Havre-Sæd mere end forhen, saa at Bønderne nu selv beholder Halmen, men Svernene ikkun Kornet, der maae aftræskes paa Stedet. Paa andre Steder, hvor Egene ere bedre, nyder Svernene endnu mere Sæd til Løn aarlig. Det er ellers en Vildfarelse, at indskrænke disse Arbeidende, som ere bundene ved Godserne, og deres Fordele saa nøie, at de derved taber Lyst og Haab baade til at blive og nogensinde med Lykke at fæste Boepæl. Godt Mandskab paa et Gods, som bestaaer ikke alene i adskillige Folk, men tillige i saadane, der baade vide at fortjene og sammenspare noget, er det samme for en Hosbond, som rede Penge for en Kiøbmand, og bød ansees som en af Godsets største og væsentligste Herligheder; thi naar Bonden fradør eller af Vanmagt nødes at forlade sin Gaard øde og ruineret, er dette altid det første Spørgsmaal, hvor tager man nu en god Karl til saa slet en Gaard? Mange Herskaber forsee sig i denne vigtige Sag, deels ved at indskrænke Karlens billige Fordele, deels ved at sælge nogle deres Pasfer for at faae de Skillinger, de kan have fortient, og deel ved at udpresse i Indsætningerne, endog af slette Steder, alt hvad Karle kan have samlet, hvorover saadanne Godser, ikke heller kan komme i Stand, eller nogen Gaard blive vel besat, men det ringe og fattige Mandskab efter trues og tvinges til sammes Antagelse, da derimod paa andre Godser, som regieres til sammes Antagelse, da derimod paa andre Godser, som regieres ved en anden Oeconomie, et Sted aldrig saasnart bliver ledigt, førend der anmelder sig adskillige saadanne Competenter der (176) i nogle Aar har gaaet og ventet paa Leilighed. Møernes Løn er omtrent 6 á 7 Slette Daler og 1 Fierdk. Hørfrøe Sæd. I de saa kaldede gode Tider, naar Kornet et let, sette endeel af disse sig hen paa egen Haand, at spinge og vinde for sig selv, undtagen i Høe- og Korn-Høsten, da de i den korte Tid kam faae lige saa meget til Løn som ellers et heelt Aar.

Sproget. Sproget her er den almindelige Jydske Dialect, hvorudi ieg ikke har merket noget besynderligt, uden at nogle af Bønderne gierne bruge ø for o, saasom Pløv i Steden Plov eller Ploug, Røu i Steden for Rou o. s. v. Articulen æ settes for ved Navnene, men paa Randerskanten

i Droningborg Amt, hænges den bag paa ved et eller t. saasom Manden, Døren, Bordet. Til at betegne noget som er godt, bruges her det Ord Gryv sc. En Gryv Mand, en Gryv Hest, og til at betegne noget, som er overmaade stort eller xxx, det Ord ugudeligt fc. Ugudelig meget Græs, ugudelig meget Korn ec. Det Ord Enkend, bruges i Steden for endelig, fc. Jeg maa Enkend hielpe ham, jeg matte Enkend følge med ham ec.

Folkenes Naturel og Levemaade. Naar det iagttages, at ingen Regel er saa sterk, den jo har sine Undtagelser, kan man ikke negte, at jo Bondestanden har i Amtet i Almindelighed er af god Natur og Opførsel, og ikke mindre end hengiven til grove Laster, Dumhed, Slagsmaal ec. Som i fordom Dage vare saa almindelige. Men da man nu omstunder meget sielden hører til saadanne grove Laster her i Amtet, og man kan give det samme Vidnesbyrd til Bønderne i andre Jydske Egne, saa troer ieg, at, foruden Lovene, saadan Sædernes Forbedring kan søges (1.) i den af Kong (177) CHRISTIAN VI. Indførte Ungdommens Confirmation og Catechismi-Forklaring, hvorved den gamle grove Vankundighed for en stor Deel er bleven udrøddet, saa at Forældrene efter den Kundskab de selv have faaet, nu ikke mere ansee det saa tvungen og modbydeligt, at lade deres Børn undervise i den saliggjørende Lærdom, men finde endog, hvad endeel angaaer, Lyst og Behag Hiemme og i Kirken at høre Børnene repetere, hvad de selv tilforn have lært: sandt er det og, at de Unge iblant, som ere af et flygtigt Blod, og hvis hele Tid nesten maae anvendes paa Nærings Handteringer, glemme endeel heraf, men man merker dog hos mange, at ved tiltrædende Alder, Skiønsomhed, og Modgang, den hos dem nedlagte uforkrænkelig Sæd ikke er uddød, men som en Ild og en Hammer der synderslaar Klippen; og (2) i en Slags Xmulation af Middelstandens Sæder, hvorudi Bønderne Tid efter anden synes at finde nogen Smag, og hvorved den i forige Tider til saa meget ondt og saa mange Ulykker Anledning givende Drukkenskab og Fylderie, ligesom er kommen i en Slags Foragt, saa at en som er hengiven til denne Last, ikke bliver anseet som en skikkelig Mand, men som den, ingen skiøtter om at indlade sig med. Vel skeer det undertiden et par svire Brødre kan pæle sammen, og faae hinanden ved Ørene, men Exemplerne ere rare og af ingen Consequence. I min ungdom var det almindeligt at Bønderne hver Torvedag laae og følede i Kiøbstaden indtil ud paa Natten, nu derimod seer man de fleste fare af Byen Klokken 12, 1 á 2 saasnart de har solgt deres Vare, og igien købt det fornødne, saa at endog Kiøbstedernes Indbyggere beklage, de nu i den Punct ikke har den Næring af dem, som i forige Tider. De ere ellers i Almindelighed meget stræbsomme og flittige, forsømme (178) ikke nogen god Leilighed til deres Nærings Forbedring, ere alle meget vel oplagte til Handel med Heste og andre Creaturer, opvarte deres Agerdyrkning og Qvæg-Avl med utrættet Møie, og have, hvad Hoverie-Bønderne angaaer, fast det hele Aar meget strengt Arbeide, helst de, som har smaa Børn ikke formaae at holde fornødne Folk. Frie-Bønderne derimod ere af taaleligere Vilkaar og have ikke just nødig altid at tage fat ved den tunge Ende. Føden bestaaer i Rugbrød, undertiden, naar denne Frugt gaaer i Priis, blandet med Erter, Vikker, eller Bygmeel, som drøier det meget og smager ikke ilde, dernest i Grød, Velling, Erter, Kaal, Melk, Smør, Ost, Kiød og Flesk, alt af deres eget Tillæg, samt nogle faa Haugevexter og tyndt Øll. Jeg har ladet mig fortælle, at den for nogle Aar siden afgrøde gamle og brave Hr. Hans Nyested eller Neapolitan, som var en Normand og Prest i Løsning og Korning, aldrig spiste Rugbrød, men alene Havrekager og befandt sig vel derved, men fra ham, uden i Nødsfald, at gjøre Slutning til andre, gaaer ikke an. Dog negtes ikke, at jo de Danske af deres Naboer Holstenerne endnu kunde lære og hos sig indføre mange gode Huusholdnings og Sparsommeligheds Regler.

Tilstand. Dersom man skal give en nogenledes rigtig Efterretning om Bøndernes Tilstand her i Landet, maae man deele dem i 3 Classer, først de som ere Velhavende, andet, de som nogenlunde ernære sig, og tredje, de som ere fattige.

Ved de Velhavende forstaaer jeg saadanne, som holde deres Gaarde paa Bygning, Avl og Besætning i god Stand, kan udrede alle Byrder, og har ikke alene det fornødne, men endog lidet tilovers i Korn, Bester, Qvæg, eller nogle rede Penge, og fast alene maae søges iblant Selveiere og Fribønder.

Ved de, som nogenlunde ernære sig, forstaaes saadanne, som ved bestandig Flid of Arbeide nogenlunde komme ud, kan ved Tid og Leilighed udrede, næsten hvis de bør, har knap det fornødne, men intet tilovers, og ved Vandheld, Misvext, eller overdrevne Byrder, let kan bringes i Armod, eller saaledes tilbage, at de seent eller aldrig forvinde det; og endelig

Ved Fattige forstaaes de, som uagtet alt Slid of Slæb ikke kan holde Gaarden paa Bygning, Avl og Besætning i Stand, eller svare hvad deraf bør udredes, men jevnlig maa understøttes af Husbonden, baade med Efterladelser af Rettighederne, saa og med betydelig Hielp af Ploug-Bæster, Bygning-Tømmer, Æde- og Sædekorn.

Vil man nu efter disse trende Classer taxere Bøndernes Tilstand her i Amtet, ikke hvert Slags Bønder for sig eller hver Bye for sig, men alle tilhobe under et, vil man formodentlig, Sandhed ufornermet, finde iblant otte Bønder, som besidder omtrent 40 Tønder Hartkorn, Én Velhavende, Fem som nogenlunde ernære sig, og To Fattige, dog maae man fra dette Forhold ikke gjøre Slutning til den hele Province. Paa bedre Egne blive de to første Classer mere, den sidste mindre, men paa skarpe Egne den første mindre, den sidste mere Talrig.

Spørger man ellers om Aarsagerne, til saadan Forskiel i Bøndernes Vilkaar, da ere de adskillige, og maa søges, deels i Eiendommen, som kan være ulige bedre og ringere, deels i derpaa hæftende Byrder og Hoverie, som kan være mindre eller større, deels at en fattig Karl er kommen uden Hielp til en øde og paa alt forhutlet Gaard, deels i mange smaa Børns Opdragelse, deels i ulykkelig Hændelser og Vanheld paa Creature, og deels i Bondens aller Hustrues egen Efterladenhed og slette Huusholdning. (180).

Videre om Egnens Oeconomiske Tilstand og hvorledes Eiendommen bruges i Stiernholms og hosliggende Amter, kan læses i den Afhandling, som ieg i Aaret 1756 uden Navn har udgivet under Titel af Oeconomiske Tanker om Aarhus Stift *in 8vo*.

Landevei. Men førend ieg forlader Amtet, maa jeg endnu erindre en Hoved-Indretning, som er gjort i dette, og høiligen var at ønske, maatte skee i de andre Jyllands Amter og Egne, nemlig Veienes Forbedring. Udi Nimherred har ieg, efter Geheimeraad og Stiftamtmand Levitzou sim Amtmand over Stiernholms Amt hans Begiering, anlagt en Landevei fra Uldum Aae, forbi Rask og Hornum Bye, Nim, Underup, lige til Naldal, som er indkastet 12 Alne bred, og gaaer derfra til Skanderborg. Samme blev forfærdiget 1756 og 1757. I bemelte tvende Aar har ieg ogsaa udi Hattingherred ladet anlegge en Landevei fra Horsens, til Amtet endes en halv Miil fra Veile, og følgelig 3½ Miil lang. Samme er indkastet 12 Alne bred, med 13 Broer, og Grøfter paa begge Sider. Hver Herregaard veed sit Stykke at holde ved lige, og har dertil visse Bønder, som altid skal holde samme i Stand.